

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНИХ НАУК І СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітньо-кваліфікаційний рівень - бакалавр

на тему:

**«Соціально-психологічні передумови розвитку віктимної
поведінки школярів»**

Виконав: студент 4-го року навчання,
спеціальності 053 Психологія
Кононенко Дарина Сергіївна

Науковий керівник: Бушай І.М.,
доктор психологічних наук, професор
Рецензент _____

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »
Секретар ДЕК _____
« _____ » _____ 2020р.

Київ 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. Специфіка і форми прояву віктимної поведінки в підлітковому віці як соціальна проблема	4
1.1 Віктимна поведінка підлітка: форми прояву та їх аналіз.....	4
1.2 Особливості прояву віктимної поведінки підлітків.....	13
1.3 Специфіка формування ідентичності в підлітково-юнацькому віці.....	19
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	24
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження віктимної поведінки в підлітковому віці.....	26
2.1 Аналіз результатів емпіричного вивчення віктимізації учнів.....	26
2.2 Психологічні чинники розвитку віктимної поведінки старшокласників.....	29
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	36
РОЗДІЛ 3 Психолого - педагогічні умови попередження віктимної поведінки у школярів.....	38
3.1 Обґрунтування соціально-психологічних заходів попередження віктимізації підлітків.....	38
3.2 Програми з попередження віктимної поведінки.....	44
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	46
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51
ДОДАТКИ.....	55

ВСТУП

Актуальність теми. Віктимна поведінка є однією з найстаріших предметів вивчення, проте це не зупиняє її залишатися актуальною. Вона як правило, починає свій шлях у підлітковому віці. Саме в цей період відбувається один з найважливіших переходів свідомості, від дитинства до дорослості, від не зрілості до зрілості. Саме цей процес пронизує всі сторони розвитку підлітка: анатомо фізіологічну будову, інтелектуальну, моральний розвиток, а також всі інші різноманітні види підліткової діяльності. Більше того, загальновідомо, що підлітковий період як був, так і залишається одним уразливих періодів в житті людини. Не дивлячись на велику кількість розробок наукових концепцій і теорій віктимізації, якщо ми не будемо звертати увагу на виявлення та профілактику віктимної поведінки в підлітковому віці, то ця проблема нікуди не зникне.

Підлітковий вік - це саме той період, коли вплив навколишнього середовища, найближчого оточення має найбільший вплив.

Поведінка підлітка характеризується зовнішнім проявом ускладненого процесу становлення його характеру. Випадки серйозних порушення поведінки та розладів психіки найчастіше пов'язують з відхиленнями саме в цьому процесі, адже часто емоційний розвиток дітей буває порушеним, а їх поведінка складною.

За останні роки можна помітити, що серед молоді виріс рівень зухвалої поведінки по відношенню до дорослих, а також все частіше в крайніх формах стала проявлятися жорстокість і агресивність. Кожного року зростає злочинність серед молоді. 70% злочинів скоюється особами до 30 років. Серед них 53% було скоєно саме підлітками.

Зростання злочинності серед підлітків рівномірно темпами зростання правопорушень в інших групах. Більше того, з'являються все нові види поведінки, що відхиляється.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати специфіку і форми прояву віктимної поведінки в підлітковому віці як соціальну проблему та емпірично

виявити форми прояву віктимної поведінки та вивчити її розвиток. Провести аналіз та запровадити програму попередження прояву віктимної поведінки підлітків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні підходи віктимізації підлітків;
2. Емпірично виявити особистісні та соціально-психологічні передумови віктимної поведінки;
3. Окреслити напрямки, заходи попередження віктимної поведінки учнів;

Об'єкт дослідження - віктимна поведінка школярів.

Предметом дослідження - соціально-психологічні передумови прояву віктимної поведінки підлітків.

Гіпотеза дослідження: віктимізація певних школярів старших класів є наслідком їх низької соціально-педагогічної адаптації, яка підсилюється особистісними рисами — тривожністю, інтровертованістю, низькою самооцінкою.

У процесі дослідження були застосовані наступні **методи дослідження:** теоретичний аналіз та узагальнення психологічної літератури з даної проблематики, порівняння, інтерпретація теоретичних та емпіричних даних: емпіричні: “Схильність до віктимної поведінки” О.О. Андроннікова; “Методика дослідження схильності до відхилення” А.Н. Орел; “Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна” (в модифікації А.М. Прихожан); “Колірний тест відносин (ЦТО)” А.М. Еткинда і Е.Ф. Бажина.

Структура роботи: Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг основного тексту дипломної роботи складає 69 сторінок. Загальний обсяг дипломної роботи - 87 сторінок. База дослідження — було обстежено школярів 9 та 10 класів Гімназії №191 ім. П.Г. Тичини з поглибленим вивченням іноземних мов м. Києва, в кількості 50 учні віком від 15 до 16 років, хлопці 27 осіб, дівчата 33 осіб.

РОЗДІЛ 1

СПЕЦИФІКА І ФОРМИ ПРОЯВУ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

1.1 Віктимна поведінка підлітка: форми прояву та їх аналіз

Підлітковий вік - це періодів життя людини, який характеризується своєю напруженістю. Такий процес висуває певні вимоги до особистості та її активності, а саме: навик аналізувати та перебудовувати наявні думки і оцінки. Підлітковий вік відрізняється високою інтенсивністю процесів соціалізації та індивідуалізації. У цей період поведінка підлітка вирізняється інтенсивними пошуками себе у цьому світі, соціумі, системі соціальних стосунків. Підлітки люблять займатися самоаналізом через йогу або психологічні вправи, щоб самопізнати себе, вирізняють свої потреби, шукають компроміс з оточуючим соціумом, а інші шукають себе і поза ними. Нерідко така узгодженість, коли підліток змушений зламати свої погляди та бажання і є причиною майбутніх труднощів, котрі згодом перетворюються у розлади розвитку підлітка. Вони, в свою чергу, мають тенденцію проявлятися в тяжкій формі, що може стати причиною емоційних переживань, проблеми в взаємозв'язках із дорослими та ровесниками. “Один з найкращих прикладів опису підліткового віку – особистісна нестабільність. Вона виявляється в емоційній лабільності, тривожності, суперечливості почуттів, моральній нестійкості, коливаннях самооцінки. Якщо у підлітка відсутній достатній рівень внутрішніх ресурсів і несприятливої загальної життєвої ситуації, його психіка стає найбільш уразливою до стресу, а несприятливі життєві умови можуть спровокувати розвиток поведінки жертви [8.с-20; 14. с-336; 24. с-445]”.

“Визначення віктимізації, надане науковцями [4.с-131;13.с-436; 17.с-191; 27.с-192], охоплює коло проблем, і при їх у вирішенні виявляються всілякі варіанти та інтерпретації феномену, що досліджуються”.

“Існують базові напрямки, за якими проводиться дослідження віктимної поведінки, а саме: структурна організація віктимної особистості [18.с-160]; класифікація та типологія відхилень у розвитку та поведінці підлітків [18.с-160; 3.с-460]; психологічна детермінація прояву віктимної поведінки [1.с-264; 27.с-192; 40.с-96; 5.с-168]; форми та причини виникнення віктимної поведінки підлітків [1.с-264; 17.с-191.; 32.с-156]; віктимогенні внутрішньоособистісні протистояння у підлітковому віці [14.с-336; 19.с-267; 27.с-192]; канони віктимності та протиправної субкультури; віктимологічна ситуація, яка сприяє особистісній вразливості підлітка [29.с-35; 40.с-96]; загальні ускладнення діагностики віктимності [1. с-264; 2. с-336]”. Переважна кількість дослідників вбачають ціль своєї роботи, щоб підкреслити всю вагомість ролі ситуаційної детермінації віктимізації і звернути увагу щодо неможливості пояснення поведінки підлітка при відсутності знань суб’єктивного значення ситуації для нього. Безсумнівно, дослідник саме тоді здатний зрозуміти поведінку піддослідного, коли він знає, наскільки важлива данна ситуація є для особистості. При спробі передбачити поведінку підлітка, треба спершу, як ця людина визначити ситуацію «для себе», який сенс їй надавала. Таким чином ми бачимо, що аналіз ситуаційного фактору в зародженні віктимної поведінки підлітка є першорядним.

Отже, основна наукова проблема, яку вирішують учені, полягає у визначенні того, як саме і чому виникає і закріплюється ця модель поведінки, незважаючи на її ірраціональність, не підпорядковується принципам доцільності та корисності, значною мірою не усвідомлюється і містить у собі явні логічні суперечності.

Поведінка є процесом взаємодії особистості разом з оточенням, яка вміщує у собі всі варіанти активності. Поведінка, як показник сутності людини, залежить від ситуації, в якій опиняється особистість. Майже кожна особистість проживає своє життя, так як від неї цього прагне система, в якій вона знаходиться. Вона виконує ті ролі, які представляють їй потрібні позиції і статуси. Вид стосунків підлітка з оточенням формує самотність його характеру, а саме від норм, цінностей, рольових приписів. Хочу наголосити, що поведінка, що відноситься

до норм безпеки, розуміють як нормативно-схвальну, а поведінку, в якій прослідковуються різні відхилення – як аномальну.

Найточніше трактування віктимізації – це акти в певних моментах, які породжують ту чи іншу відповідь правопорушників, створюючи небезпеку даній людині. “Віктимна поведінка може бути за безпредставним змістом, і індивідуальним сприйняттям злочинцем. Першу називають віктимною, другу – квазі віктимною”.

В моєму дослідженні термін «віктимна поведінка» це свідомо або несвідомо легковажна, аморальна або протиправна дія та вчинки підлітка, як привід для вчинення злочину.

“Значна кількість психологічних праць [1.с-246; 8.с-20; 17.с-191; 29.с-35] присвячені проблемі структурування та класифікації основних форм, типів, моделей поведінки жертви. Визначено, що у переважній більшості з них виокремлюють – сприяючу та провокуючу варіанти поведінку жертви.”

“Ізраїльський дослідник М. Амір [12. с - 46] першим ввів термін «сприяння» щодо жертви. Саме він вивчав природу поведінки жертв зґвалтування. Сприяюча поведінка та, що тлумачиться правопорушником як відкрите запрошення до статевого акту, чи як той факт, що особа не бути проти, коли злочинець стане наполегливим. Сприяюча поведінка, на думку дослідника, може мати два види: як необґрунтована довіра або як недалекоглядність”. Всі такі види поведінки зумовлюється певною кількістю характерних властивостей особистості постраждалого. Так, вихована людина, що керується моральними принципами, схильна до проекції та авансування в оцінці поведінки оточуючих. Тому вона може виявляти як необґрунтовану довіру, так і необачність, що може призвести до пострадження. Ще одним варіантом прояву віктимізації є випадки, коли людина прагне залучити інших до дотримання соціальних норм: робить зауваження тим, хто виявляє ознаки аморальної поведінки, заступається за жінок або слабших, повідомляє в правоохоронні органи про факти хуліганства та аморальності.

Поведінка такої людини може інтерпретуватися, як невдоволення оточуючими з низькою моральністю, як сприяюча (за умов необґрунтованої довіри чи необачності) або провокуюча.

“Під провокуючою поведінкою переважна кількість науковців розуміють зумовлюючу дію потенційного потерпілого, який сам провокує конфлікти або бійки своєю агресивною поведінкою або висловлюється у вигляді кривди, наговору, глузу, тортур, що і призводить до зміни [8. с - 20]”.

“Аналіз літератури свідчить про те, що в багатьох роботах виокремлюють три основні типи віктимної поведінки: 1) активна – поведінка жертви, яка спровокувала злочин; 2) інтенсивна – здійснення жертвою позитивних дій, які тим не менше призвели до злочину; 3) пасивна – бездіяльна, коли жертва не чинила супротив [4.с-131; 17.с-191; 6.с-22; 2.с-336]”.

“У якості таксономічної ознаки, на підставі якої розробив систематизацію Д. В. Рівман [3.с-460], обрано характер і ступінь прояву особистісних якостей людини, які окреслюють особистісну віктимну приналежність. У результаті дослідником були описані наступні типи віктимної поведінки: універсальний тип – із чіткими особистісними прикметами, які є передумовами високої потенційної вразливості по відношенню до різноманітних злочинів; вибіркового типу – особи із високою віктимною чутливістю; ситуативний тип – особи, яким властивий середній рівень віктимності та які можуть стати жертвою за умови певного збігу обставин; випадкового типу – особи, які можуть стати жертвами випадково; професійний тип – віктимізація даних людей пов’язана з їх фахом”.

Важливим для експерименту була класифікація видів віктимізації в межах стигмального підходу. Представники цього напряму виокремлюють дві віктимні поведінки: провокуюча та соціально-схвальна. До провокуючої віктимної поведінки належать: “фізична (кульгавість, сліпота та інші тілесні каліцтва), така стигма, об’єднується з недоліками волі, расовою стигмою, морально - правовою стигмою ”[25.с-227]. “Соціально-схвальна віктимна поведінка: стигма

приспосувальних реакцій, соціальна стигма. Люди, що показали себе високо соціалізованими, що жертвують власними інтересами для суспільства, і від яких стовідсотково очікується цей тип поведінки надалі”[25.с-228].

“При цьому важливо зауважити, перші прояви віктимізації, засновані на певних рисах індивіда, фіксуються вторинною соціальною віктимною девіацією, тобто особистість міцно закріплюється у віктимному статусі, що призводить до самостигмації себе - жертви [19.с-267]”.

Існують й інші класифікації віктимної поведінки. “Так, у роботі [14.с-336] виокремлюють: випадкову віктимізацію; стійке і злісне становлення жертвою”. Випадкова часто пов’язана з необережністю, довірливістю, недосвідченістю. Це в своїй більшості інертна форма поведінки. Стійка і злісна тісно зафіксована з підвищеною, багатократною віктимізацією, яка характеризується і провокуючою поведінкою.

Зрозуміло, що наведені вище класифікації стосуються не лише осіб підліткового віку, але й інших вікових категорій. Проте, універсальність виділених форм вияву віктимізації уможливорює їх тривалість і по відношенню до осіб підліткового віку.

Стовідсоткова кількість експериментаторів до основних форм прояву віктимізації серед підлітків відносять п’ять основних різновидів: агресивну, саморуйнівну, ініціативну, пасивну та некритичну, що описують різні стратегії неадаптивної поведінки. “Така суголосність позицій вчених, на наш погляд, пов’язана із застосуванням однієї і тієї самої методики «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андроннікової. Вона була розроблена, щоб вимірювати рівень схильності до розвитку всіх можливих форм віктимної поведінки серед підлітків. Ця методика містить в собі набір спеціальних психодіагностичних шкал, які допомагають виміряти схильності до втілювання певних видів віктимної поведінки [1.с-264]”.

Небажані та ризиковані ситуації являються стандартним результатом поведінки підлітків, які проявляють агресивну віктимну поведінку. Їм властива хисть до антисоціальної дій, норм і законів. “Ці особи легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, яскраво їх виражають; вони домінантні, нетерплячі, запальні” [33.с-332с] .

Підліткам із саморуйнівним типом віктимізації властива схильність до неадекватних, ризикованих дій, які призводять до завади їх здоров'я. Вони не задумуються до чого призведуть їх дії, або просто не надають цьому значення, сподіваючись, що все минеться.

Підліткам з ініціативним типом віктимної поведінки характерна сміливість, рішучість, принциповість, вимогливість, нетерпимість до дій та вчинків, які порушують громадський порядок.

Зазвичай, підлітки байдужі до навколишніх подій. Їх девіз «моя хата скраю». Це дослідниками пояснюється як почуття наче навколишнє середовище відмовилось від них, і вони мимоволі стали антисоціальними.

Підліткам із некритичним типом віктимної поведінки властива відсутність навик аналізу оставин, що з ними скоїлися.

“З урахуванням мотиваційної і поведінкової характеристик підлітків у наукових працях [8.с-20с] представлені й такі типи (або підтипи), як корисливий, сексуальний (статева розбещеність), пов'язаний з побутовими конфліктами (скандаліст, сімейний деспот), алкоголік, негативний месник, особа психічно хвора тощо”.

Л.І. Романова в своїй праці [2.с-336] наводить класифікацію віктимної поведінки неповнолітніх. До першої групи увійшли неповнолітні із аморальною і навіть протиправною поведінкою. Для цих неповнолітніх притаманні такі риси характеру, як егоїзм, нестриманість, жорсткість, безтактність тощо.

До другої групи віднесено неповнолітніх потерпілих, які не мають чіткої негативної спрямованості особистості, але вони своєю поведінкою можуть активно сприяти або полегшити вчинення злочину. При цьому мотиви такої поведінки пояснюються іманентним прагненням до самоствердження.

У третій групі неповнолітніх потерпілих поведінка є нейтральною з точки зору моралі та закону. Ці неповнолітні дуже легко підпадають під зовнішній вплив, вони ще не мають стійких навичок моральної поведінки, а навички і знання, які ще не стали їх власними переконаннями.

“Подальший аналіз показав, що віктимна поведінка як відхилення від норм безпечної, реалізується в сукупності соціальних (характеристики жертв і поведінкові відхилення від норм індивідуальної і суспільної безпеки), психічних (страх перед злочинністю і іншими аномаліями) і моральних проявів [19.с-267]”. Відбір норми безпечної поведінки залежить від розвитку суспільства. Воно насичує її певними ознаками і обирає особливі конструкти для характеристики відхилень від неї в конкретному політико-правовому середовищі.

Природа впливів на деформацію системи норм безпеки особистості може бути різною, втім найбільш потужною є інформаційна, позаяк вона спрямована на тяму підлітка і має універсальний характер. Вплив інформаційної системи на суспільну та індивідуальну свідомість віддзеркалює ставлення суспільства і людини до сучасного та майбутнього. Психіка та особистість найбільш вразливі до безпосереднього впливу інформаційних факторів, що, трансформуючись скрізь її дії (або відсутність дій), мають дисфункційний вплив на соціальні суб'єкти різної структурної організації.

Різниця у порушенні соціальних норм у підлітків та дорослих полягає у тому, що у підліткова вікова категорія ще не засвоїла ці норми. Виникнення відхилень переважна кількість дослідників пов'язує із негативними чинниками, які порушують перебіг ходу соціалізації. Серед них виокремлено такі: незадоволення базових соціальних потреб; порушення в системі міжособистісних стосунків;

нездатність підлітка індивідуалізуватися, а потім інтегруватися у певному соціальному середовищі.

“Розглядаючи данну задачу, вже можна виявити дві головні психологічні причини деформації системи норм безпеки: незадоволеність просоціальних потреб, що створюють внутрішні міжусобиці особистості та призводять до формування аномальних потреб, існування особистісних диспозицій (мотиваторів), що впливають на селекцію асоціальних засобів і шляхів задоволення потреб”.

Педагогічна занедбаність також може стати причиною відхилень від норм безпеки. Таку занедбаність у психології визначають як довготривалий, несприятливий для розвитку особистості стан. У свою чергу він може стати наслідком недостатності або суперечливості впливів мікросередовища, які обтяжуються внутрішніми індивідуальними умовами розвитку. “Для педагогічно занедбаних підлітків характерними ознаками є соціальна інфантильність, бідність духовних запитів та інтелектуальних інтересів, відсутність чи недорозвиненість моральних потреб і установок, реакції активного (неслухняність, грубість, руйнівні дії, зухвалість або агресивність) та пасивного (відмова від їжі, втеча з будинку, спроби суїциду, порушення емоційних реакцій) протесту”.

Особливо актуальною для цього вікового періоду виявилася проблема об'єднань підлітків в неформальні групи. “Найчастіше лише в такій референтній групі підліток може одночасно задовольнити потреби в приналежності до групи, у визнанні, в усуненні конфлікту з дорослими, отримати моральну поміч і розуміння, реалізувати себе, так і членство в подібного роду групах може обумовлювати віктимну поведінку, схильність до агресивних реакцій і оцінок, некритичне ставлення до її цінностей і норм [6.с-22]”. Кожна з соціальних систем і груп, в тому числі груп неформального спілкування, має власні розпорядження, санкції і підкріплення, вони також виставляють стереотипні правила до підлітка, і його індивідуально-психічні особливості не мають значення. Говорячи про роль сприйняття і втілення у відповідній поведінці правил і норм групи неформального

спілкування, “слід зазначити актуалізацію фундаментальних станів підлітка, пов’язаних з переходом цих приписів: гіпервіктимність (прагнення до бездумного нічим не обмеженого ризику, а також до досягнення ейфорії від подолання занадто небезпечних перешкод); гіповіктимність (обмеженість у спілкуванні і соціальних контактах, відхід від труднощів і реалій сучасного життя)”.

Отже, поведінка жертви підлітка характеризується необережністю, легковажністю, ризикованістю, провокацією, конфліктністю та об’єктивно небезпечною для нього самого, що в свою чергу може призвести до скоєння злочину.

1.2 Особливості прояву віктимної поведінки підлітків

Діти і підлітки нерідко стають жертвами злочину, жорстокого поводження і насильства. Проблема насильства і віктимності підлітків міцно зайняла своє місце серед інших актуальних проблем психологічної науки, без сумніву вона далеко від вирішення.

Між особистістю будь-якої людини і її поведінкою існує нерозривний зв'язок. Особистість і її психічні властивості одночасно і передумова, і результат її діяльності. “Внутрішнє психічний зміст поведінки, що складається в умовах певної ситуації, особливо значущою для особистості, переходить у відносно стійкі властивості особистості, а властивості особистості, в свою чергу, позначаються в її поведінці” [21, с-400]”.

Згідно з сучасними даними, під віктимною поведінкою підлітків розуміється свого роду здатність стати жертвою негативних явищ. Підліток нею ще не став, але в його особистості є певні якості, які роблять його при певних обставинах жертвою, причому швидше за і легше, ніж іншого, у кого цих якостей особистості немає.

“Віктимізація характеризує схильність людини стати жертвою тих чи інших обставин [24.с-445]”.

Соціальні якості формуються протягом тривалого часу в процесі взаємодії людини з зовнішнім середовищем. Хоча формування особистості відбувається практично все життя, але з точки зору віктимогенної профілактики період

дорослішання людини є найбільш важливим. Адже віктимогенні деформації особистості не беруться «з нічого». “Підвищені віктимні потенції купуються індивідом, мабуть, ще в дитинстві, і тим самим створюється реальна можливість небезпечного для нього розвитку подій, хоча самі ці події можуть настати і у віддаленому майбутньому [17.с-191]”. “В результаті деяких досліджень доведено, що підліток з такими якостями особистості як: неадекватною самооцінкою, високим рівнем тривожності і агресивності, з емоційно-вольовою нестійкістю, - «готовий» стати жертвою насильства [13. с-436; 3.с-460]”.

На кожному віковому етапі існують небезпеки, зіткнення з якими може привести до того, що людина стає жертвою несприятливих умов соціалізації [29.с35]:

У молодшому шкільному віці (6-10 років): аморальність або пияцтво батьків, вітчим або мачухи, злидні сім'ї; негативне ставлення вчителя або однолітків; негативний вплив однолітків або старших хлопців (залучення до куріння, до випивки, розкраданню); розтління; пригнічення; фізичні травми; зґвалтування.

У підлітковому віці (11-14 років): пияцтво, алкоголізм, аморальність батьків; куріння, токсикоманія; зґвалтування, розбещення; самотність; фізичні травми; цькування однолітків; залучення в антисоціальні і злочинні групи; часті переїзди родини.

У ранній юності (15-17 років): антисоціальна сім'я, злидні сім'ї; пияцтво, наркоманія, проституція; залучення в злочинні групи; зґвалтування; фізичні травми; втрата перспективи, нерозуміння оточуючими, самотність; цькування однолітків, романтичні невдачі; суїцидальні устремління.

“Аналіз поведінки особистості вимагає обов'язкового обліку її адаптаційного потенціалу, тобто аналізу специфіки її адаптації [19. с-267]. Адаптація в широкому сенсі слова означає пристосування організму до умов існування [20. с-61]”.

“Психічну адаптацію як процес оптимального співвідношення особистості і навколишнього середовища (психічний гомеостаз) необхідно розглядати як важливий фактор особистісного розвитку [18.с-160]”.

При дослідженні психічної адаптації особистості враховуються її складові психологічні чинники. До них відносяться такі базові емоційно-вольові компоненти особистості, як тривога, фрустрація, а також установки і потребно-мотиваційні характеристики особистості, які гармонізують особистість і лежать в основі інтегруючої або дезінтегруючої її поведінки [32. с-156].

При аналізі особистості жертви важливим є аналіз внутрішніх і зовнішніх механізмів індивідуальної поведінки. Це вимагає комплексного підходу до дослідження особистості жертви з обов'язковим урахуванням таких параметрів, як:

Психічна адаптація, що включає в себе особливості фрустраційної напруженості, тривожності особистості, рівень її емоційної стійкості;

Особливості реагування особистості на стресові ситуації з обов'язковим аналізом її захисних механізмів і механізмів впорання;

Особливості мотивації;

“Особливості інтеграції поведінки з обов'язковим аналізом системи потреб, установок, системи відносин і самооцінчного компонента особистості [16. с-256]”.

Рівень психологічної адаптації (ПА) можна віднести до енергетичного механізму поведінки жертви. Низький рівень ПА проявляється у потерпілих емоційною нестійкістю, високим ступенем нервово-психічної напруженості і тривожності.

Як системоутворюючий фактор віктимної поведінки психічна дезадаптація часто зустрічається у жертв, в структурі особистості яких спостерігаються соціальна боязкість, високий ступінь конформності, низька здатність до інтеграції поведінки. “У ситуації конфлікту у них спостерігаються виражені дезадаптивні реакції, що

проявляється в підвищеній фіксації на джерелі конфлікту, в тенденції «догляду в себе» з метою пом'якшення емоційного дискомфорту [22. с-108]”.

Життєвий досвід в значній мірі визначається особливостями сімейного виховання. Спеціальний аналіз стилів сімейного виховання потерпілих показав, що у 40% з них спостерігалася відсутність емоційних, довірчих контактів в сім'ї, особливо з матір'ю. У 20% потерпілих спостерігалася виховання в сім'ї за типом підвищеної моральної відповідальності. Такі дівчата відрізнялися зайвою сумлінністю, відповідальністю, у них спостерігалися стійкі моральні принципи. “Вони охоче відгукувалися на провокуючі прохання гвалтівників (наприклад, сісти в автомобіль і показати, як проїхати, зайти в квартиру і попросити викликати дівчину та ін.) [30. с-192]”.

Особливості поведінки жертви визначаються її ціннісними орієнтаціями. Аналіз показав, що тільки у 43,5% потерпілих ціннісні орієнтації носили адекватний і стійкий характер. У решти - особливо у потерпілих з неадекватною самооцінкою - ціннісні орієнтації відрізнялися вираженою нестійкістю, а в окремих випадках носили соціально неадекватний характер. У цих потерпілих ще до зґвалтування спостерігалися епізодичні сексуальні контакти, відзначався високий рівень сексуальної освіченості. Багато з них відвідували відеосалони, були знайомі з порнографічною літературою. Деякі з них виявилися жертвами злочину, перебуваючи в стані важкого алкогольного або наркотичного сп'яніння. “Їх поведінка відрізнялася підвищеною віктимізацією, причому більшість з них були раніше знайомі з насильниками, були членами їхніх компаній і нерідко самі ініціювали сексуальні домагання обвинувачених [10. с-248]”.

Аналіз особливостей самооцінки показав, що у 31,5% потерпілих спостерігалася неадекватна самооцінка. У потерпілих з неадекватно завищеною самооцінкою переважали позитивні характеристики образу «Я», а з заниженою - негативні характеристики. Порушення балансу позитивних і негативних характеристик значно перешкоджало розумінню того, що сталося, знижувало

критичність поведінки жертви. Аналіз показав, що поведінка потерпілих із заниженою самооцінкою відрізнялося обмеженням активності, невпевненістю, спостерігався високий ступінь нервово-психічної напруженості. Потерпілі із завищеною самооцінкою проявляли виражену некритичність поведінки, у них спостерігалася тенденція брати на себе вирішення завдань, що перевищують їх можливості. Вони самі нерідко були організаторами делікту. “Влаштовували спільні випивки з насильниками, залишилися ночувати з ними в одній кімнаті, зупиняли машини з проханням підвезти їх і ін. Їх поведінка відрізнялася вираженою віктимністю”. У деяких потерпілих спостерігалася виражена самооціночна тривожність, тобто вони сприймали нейтральні ситуації як такі, що містять загрозу самооцінці. “Жертви з високою самооціночною тривожністю, як правило, були знайомі з насильниками раніше або були закохані в них. Більшість потерпілих з високою самооціночною тривожністю піддавалися груповому зґвалтуванню, причому в ці групи входили їхні обранці, які нерідко виступали організаторами групових зґвалтувань [12. с - 46]”.

Чи відбудеться зіткнення конкретної людини з будь-якими небезпеками залежить і від об'єктивних обставин, і від його індивідуальних особливостей. Але є обставини, в яких жертвою стане будь-яка людина, незалежно від її індивідуальних особливостей (наприклад, сирітство), але і в цьому випадку сприйняття або несприйняття себе жертвою може бути пов'язано з індивідуальними особливостями людини.

Віктимізація підлітка залежить від темпераменту, від генетичної схильності до саморуйнування або відхилення. Становлення жертвою тих чи інших несприятливих умов соціалізації залежить від багатьох особистісних характеристик, які в одних і тих же умовах можуть сприяти або перешкоджати віктимізації підлітка. До таких характеристик, зокрема, можна віднести ступінь стійкості і міру гнучкості особи, розвиненість у неї рефлексії та саморегуляції, її ціннісні орієнтації і т.д. Особливо слід назвати таку характеристику, як екстернальність - інтернальність, тобто схильність людини приписувати причини того, що відбувається з ним зовнішнім обставинам або приймати відповідальність за події свого життя на себе самого.

Таким чином, можна виділити основні складові віктимності підлітків, що дозволяють припустити, що наявність цих ознак робить підлітків віктимними:

Вікові особливості психічного та психосексуального розвитку підліткового віку у вигляді становлення платонічного, еротичного або сексуального лібідо в поєднанні із зайвою довірливістю, недостатньою критичністю.

Такі індивідуально-психологічні особливості особистості, як неадекватна самооцінка, високі показники за рівнем тривожності, емоційна нестійкість, високий ступінь нервово-психічної напруженості.

Як системоутворюючий фактор віктимності психічна дезадаптація часто зустрічається у жертв, в структурі особистості, у яких спостерігається соціальна боязкість, низька здатність до інтеграції поведінки і високий ступінь конформності. У ситуації конфлікту спостерігаються виражені дезадаптивні реакції, що проявляється в підвищеній фіксації на джерелі конфлікту, в тенденції «догляду в себе» з метою пом'якшення емоційного дискомфорту.

Низький рівень сексуальної освіченості.

Нервово-психічні розлади (олігофренія, розлади особистості - психопатії, наслідки органічного ураження головного мозку та ін.).

Бездоглядність, занедбаність і емоційне відкидання, недостатній догляд і недолік емоційного тепла, а також відставання у психофізичному розвитку, легка сугестивність, нездатність оцінити ступінь небезпеки і чинити опір насильству.

Умови жорстокого поводження в сім'ї, вороже сприйняття світу, готовність бути жертвами насильства з боку сильних і самим проявляти його відносно слабких[9. с - 175].

1.3 Специфіка формування ідентичності в підлітково-юнацькому віці.

“Вважається, що риси Великої П’ятірки охоплюють ядро особистості: невротизм (тобто схильність до переживання стресу), екстраверсія (тобто схильність до позитивної емоційності та соціального домінування), відкритість до досвіду (тобто цікавість, творчість, та уяву), погоджуваність (тобто корисність, співпраця та доброта) та сумлінність (тобто впорядкованість, відповідальність та наполегливість” [48. с - 169]. Риси особистості давно розглядаються як вірно незмінні та визначаються виключно генами, але сьогодні риси зазвичай сприймаються як відносно стійкі конструкції, на які можуть впливати фактори навколишнього середовища, такі як соціальні ролі та відносини. Останнім часом кілька масштабних поздовжніх досліджень пролили світло на розвиток особистості підлітків. Визнаючи, що розвиток охоплює більше змін середнього рівня, ці дослідження вивчали стабільність порядку та стабільність профілю. Стабільність рангового порядку вказує на те, наскільки індивідуальні відмінності в певних ознаках стабільні протягом часу. Стабільність профілю вказує на те, в якій мірі зберігається відносне розташування ознак у конкретних осіб протягом часу. Наприклад, хтось може бути більш сумлінним, ніж приємним і приємним, ніж екстравертним. Ця людина відображала б стабільну стабільність, якби той самий порядок зберігався через 1 рік. Таким чином, стабільність профілю відображає, як послідовно організовуються профільні риси особистості (тобто сузір’я з декількома ознаками). “Підлітковий вік, як правило, передбачає зміни до профілю особистості, подібного до дорослих, з очікуванням, що нейротизм зменшиться, а згода, сумлінність, екстраверсія та відкритість зростатимуть” [49. с - 486]. Крім того, індивідуальні відмінності в рисах особистості стають все більш встановленими, а профілі рис особистості стабілізуються. “Поздовжнє дослідження людей у віці 15–19 років знайшло чіткі докази таких змін, зокрема, збільшення середнього рівня у домовленості, екстраверсії та відкритості та зменшення нейротизму” [49. с - 491].

Стабільність порядку та стабільність профілю також систематично збільшуються. Зрештою, у цих процесах розвитку дівчата випереджають хлопців.

“Інші дослідження виявили зменшення сумлінності та не збільшували інших ознак «Великої п'ятірки» від середнього дитинства до раннього юнацького віку” [47. с - 27]. Масштабне (N = 1, 267, 218) поперечний переріз узгодило ці, здавалося б, суперечливі результати, продемонструвавши, що зміни до рівнів, подібних до дорослих, відбуваються лише після раннього юнацького віку. Але, незважаючи на наше розуміння розвитку особливостей особистості підлітків, для повного розгадування цього процесу нам потрібні поздовжні дослідження, що висвітлювали весь період дитинства до ранньої дорослості за допомогою регулярних (тобто щорічних) вимірювань. Більше того, ми знаємо порівняно мало про попередники та кореляти індивідуальних відмінностей у змінах рис особистості. Риси особистості пов'язані з трьома сферами - соціальними відносинами, освітою та професією та загальним здоров'ям. Хоча нам відомо, наприклад, що люди з низьким рівнем погодженості мають більший ризик захворювання, нечисленні дослідження вивчали напрямок впливу між рисами особистості та змінними, що відображають адаптацію у вищезгаданих областях. Типологічні підходи, що розглядають риси індивідуально, ігнорують той факт, що дві особи з однаковим балом за однією ознакою можуть відрізнитися залежно від їх оцінки за іншою ознакою. Наприклад, дуже приємні екстраверти вважаються сумлінними, тоді як нерегламентовані екстраверти вважаються зарозумілими. “Тому психологам особистості слід застосовувати типологічні підходи, які враховують сузір'я рис особистостей” [47. с - 28]. “Блок виділив п'ять типів особистості; три з них пізніше були значною мірою тиражовані: стійкі (тобто, як правило, добре налагоджені особи), субконтролери (тобто особи, що мають схильність до зовнішніх проблем), і надконтролери (тобто особи, що мають тенденцію до інтерналізації проблем)” [51. с - 145]. У трьох типах були виразні профілі особистості Великої П'яти: У резилієнтів низький рівень нейротизму та високий рівень в інших рисах Великої П'ятірки, субконтролери мали низький рівень узгодженості та сумлінності, а у контролерів - невротичні та низькі рівні екстраверсії. Ці типи особистості були повторені в наступних дослідженнях. Статус типів особистості аж ніяк не є безперечним. Прихильники підходів до ознак показали, що еластичні, субконтролери та надконтролери не завжди можна

повторити і пояснюють набагато меншу відмінність результатів, ніж риси особистості. “Однак в інших дослідженнях було встановлено, що типи можуть бути застосовані в різних вікових групах, з різними статистичними методиками, з різними інструментами, і незалежно від того, широкі риси Великої П'ятірки чи вузькі риси (тобто фасети), що лежать в основі цих широких рис, використовувались як вихідні дані” [50. с - 181-182]. Крім того, виявилось, що типи особистості мають поступову обґрунтованість, оскільки вони прогнозували результати вище та поза рисами особистості. Таким чином, незважаючи на дещо суперечливий статус, типи особистості видаються повторюваними та корисними конструкціями. Психічні, субконтролери та надконтролери особливо популярні у дослідженнях підліткового віку. Наприклад, типи особистості в дитинстві були чудовими прогнозами налаштування підлітків (тобто сором'язливості та агресії) та термінів демографічних переходів (тобто, виходу з дому, встановлення романтичних стосунків та отримання роботи). “Еластичні речовини були найкращим чином налаштовані та якнайшвидше здійснили вищезгадані переходи. Надконтролери були відносно сором'язливими, а субконтролери - відносно агресивними. Обидва типи переходили пізніше, ніж стійкі, і, частково, в результаті ставали більш агресивними, коли вони підросли” [51. с - 493]. Типи особистості також можна використовувати для вивчення розвитку особистості, або переглядаючи переходи між типами особистості або вивчаючи траєкторії розвитку особистості. Дослідження переходів типу особистості виявили, що близько 50% підлітків змінилися з одного типу на інший. Однак ці дослідження не вивчали закономірностей розвитку в спостережуваних переходах. “У дослідженні “Meeus, van de Schoot, Klimstra, & Branje, 2011” було встановлено, що більшість людей (73, 5%) не змінювались від одного типу до іншого. Однак схеми переходу серед індивідів, які змінили тип, свідчать про те, що підлітки змінювались на більш дорослі особистісні профілі, найчастіше переходили від суб контролера та контролера до еластичного типу” [48. с - 190]. В результаті відсоток еластичних речовин збільшився, відсоток над контролерів не значно знизився, і суб контролери майже зникли як група. Зміна типу особистості супроводжувалася зміною

симптомів проблемної поведінки. Переконтролери, які перетворилися на стійкі, стали менш занепокоєними, тоді як люди, які рухалися у зворотному напрямку, стали більш тривожними. “Інше дослідження “Klimstra, Hale, Raaijmakers, Branje, & Meeus, 2010” слідувало початковим рекомендаціям Block (1971), щоб зосередити увагу на типології розвитку” [51. с - 151]. Замість того, щоб вивчати переходи від одного типу до іншого (що неможливо при такому підході), типології розвитку зосередилися на класифікації індивідів у групах, які відображають різні шляхи розвитку. У цьому випадку еластичні, суб контролери та над контролери можуть бути використані як траєкторії розвитку; тобто три типи відображаються профілів, подібних до тих, що отримані методами поперечного перерізу в середньому рівні. Ці типи були також серед тих, що були виявлені в попередніх дослідженнях розвитку траєкторій профілю рис особистості “Block, 1971; Morizot & Le Blanc, 2005”. “У дослідженні Klimstra еластичні, суб контролери та над контролери залишалися чітко не відмінними один від одного, так що, наприклад, відносна не добросовісність та некерованість підрядних контролерів стали більш сумлінними та доброзичливими. Однак вони все ще були менш сумлінними та доброзичливими, ніж стійкі. “У дослідженні Мееус ці зміни призвели б до різних висновків; тобто субсистеми контролю, які зростали в «Узгодженості та сумлінності», що перевищували певний поріг, приєднались би до стійких. Однак індивіди, які вже були стійкими та мали подібні обсяги збільшення, також залишатимуться в цій категорії, оскільки не існувало додаткових категорій, які б свідчили про більш зрілі профілі особистості”[46. с - 826]. Як результат, субконтролери майже зникли в дослідженні Мееус, що суперечить уявленню про те, що стійкі, під контролери та над контролери можуть бути застосовані у різному віці. Що ще важливіше, цінна інформація щодо індивідуальних відмінностей у зміні особистості може загубитися. Метод, використовуваний Klimstra також має недоліки, оскільки люди ніколи не можуть переходити від одного типу до іншого. Деякі особи, які зазнають змін особистості, не дотримуються загальних закономірностей розвитку. Якщо порівняно мало людей зазнають таких змін або якщо ці зміни виявляються в обмеженій кількості ознак, важко визначити таких осіб як окрему групу. “Таким

чином, обидва типологічні підходи до розвитку особистості мають недоліки. Підхід, що враховує зміну середнього рівня та зміни на індивідуальному рівні, вирішив би ці проблеми” [46. с - 834] . Однак, як було зазначено раніше, підходи до ознаки зосереджуються лише на одній ознаці одночасно і не дають інформації про те, як змінюються загальні профілі рис особистості окремих осіб. Один із способів узгодження обмежень всі підходи можуть полягати у використанні транзиційного підходу Meeus, виправляючи загальні тенденції розвитку, які поділяються всіма типами особистості при побудові цих типів у різному віці. Таким чином, якщо у 15-річних витривалих середній бал становив 4 за узгодженістю, а аналізи показали, що середній рівень цієї ознаки збільшився на 1 бал у віці від 15 до 19 років для всієї вибірки (тобто, включаючи еластичні речовини, суб контролери, а також суб контролерів), тоді люди повинні бути класифіковані як стійкі у віці до 19 років, лише якщо вони демонструють бал за погодженням 5 або більше. Іншими словами, різні норми повинні використовуватися для класифікації когось як стійкого в різному віці.

Висновки до першого розділу.

Віктимна поведінка - це набута особистісна риса, при якій людина схильна визнавати або вважати себе жертвою негативних дій інших і вести себе так, як якщо б це було так, незважаючи на суперечливі докази таких обставин. Менталітет жертви залежить від чітких розумових процесів і атрибуції. У деяких випадках люди з менталітетом жертви фактично ставали жертвами правопорушень з боку інших або іншим чином зазнавали невдачі не зі своєї вини. Однак таке нещастя не обов'язково має на увазі, що хтось буде реагувати, розвиваючи всепроникаючий і універсальний менталітет жертви, де вона часто або постійно сприймає себе як жертва.

У найзагальнішому сенсі, жертва - це будь-який, хто відчуває травму, втрату або нещастя в результаті якої-небудь події або серії подій.

Однак цього негативного досвіду недостатньо для появи почуття жертви. Люди можуть ідентифікувати себе як жертву, якщо вони вважають, що:

- вони постраждали;
- вони не були причиною виникнення шкідливого впливу;
- вони не були зобов'язані запобігати шкоди;
- шкода був несправедливість в тому сенсі, що він порушував їх права (якщо вони були заподіяні людиною) і / або в тому, що вони мали якостями (наприклад, силою або добротою характеру), роблячи їх особами, яких ця шкода не влаштовував;
- вони заслуговують на співчуття.

Прагнення до емпатії має вирішальне значення в тому сенсі, що простого переживання шкідливої події недостатньо для появи почуття жертви. Щоб мати це почуття, необхідно сприймати шкоду як незаслужений, несправедливий і аморальний акт, який жертва не могла запобігти. Тоді може виникнути потреба в співчутті і розумінні.

Особи, що живлять менталітет жертви, вважають, що:

- їхнє життя являє собою серію викликів, безпосередньо спрямованих на них;
- більшість аспектів життя негативні і знаходяться поза їхнім контролем;
- через проблеми в їхньому житті вони заслуговують на співчуття;
- оскільки у них мало можливостей для зміни речей, мало що потрібно зробити, щоб вирішити їх проблеми.

Менталітет жертви часто є продуктом насильства. Ті, у кого це було, звичайно мали досвід (и) кризи і / або травми в його коренях.

По суті, це метод уникнення відповідальності і критики, залучення уваги і співчуття і ухилення від почуття справжнього гніву.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ У ШКОЛЯРІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

2.1 Організація дослідження і методи вивчення віктимної поведінки.

Для дослідження вивчення чинників виникнення віктимної поведінки було використано 4 психодіагностичних методики: “Схильність до віктимної поведінки” О.О. Андроннікова; “Методика дослідження схильності до відхилення” А.Н. Орел; “Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна” (в модифікації А.М. Прихожан); “Колірний тест відносин (ЦТО)” А.М. Еткинда і Е.Ф. Бажина.

Тест-опитувальник “Схильність до віктимної поведінки” складається з 86 питань, призначений для обстеження осіб старшого підліткового та юнацького віку. Виходячи з їх ситуативно орієнтованих ролей, в даній класифікації виділяються агресивні, активні, ініціативні, пасивні, некритичні і нейтральні жертви. Тест представляє набір спеціалізованих психодіагностичних шкал, спрямованих на вимірювання схильності до реалізації окремих форм віктимної поведінки, таких як:

- шкала реалізованої віктимності;
- шкала схильності до агресивної віктимної поведінки;
- шкала схильності до саморуйнівної поведінки;
- шкала схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки;
- шкала схильності до залежної і безпорадної поведінки;
- шкала схильності до не критичної поведінки;

Пропонується ряд тверджень, кожне стосується особливостей характеру, особистості, поведінки, окремих вчинків, ставлення до людей, поглядів на життя і.т.п. Досліджуваним необхідно прочитати кожний пункт опитувальника і надати відповідь “Так” або “Ні”.

Методика Дембо - Рубінштейн - метод психодіагностики, спрямований на вивчення самооцінки. Стимульний матеріал методики представляє собою чотири вертикальні лінії, послідовно розкреслені на горизонтальному аркуші паперу і позначають собою чотири шкали:

- шкалу здоров'я;
- шкалу розуму;
- шкалу характеру;
- шкалу щастя.

Методика проводиться в формі вільної бесіди. На листку паперу креслиться перша вертикальна лінія. Експериментатор пояснює випробуваному, що це шкала здоров'я, в самому верху якої розташовані найздоровіші люди, а в самому низу - найхворіші, а потім просить відзначити своє місце розташування на шкалі. Поруч з першою лінією проводиться друга, шкала розуму, і дається аналогічна задача. Потім третя лінія, шкала характеру, і четверта, шкала щастя.

“Колірний тест відносин (ЦТО)” - це невербальний тест, який відображає обидва рівня емоційних відносин людини - свідомий і частково неусвідомлюваний, до інших людей, об'єктам, явищам навколишньої дійсності. Стандартна процедура проведення Колірного тесту відносин складається з трьох етапів:

- визначення елементів. Тут визначаються базові елементи оцінки (особи, предмети і поняття, що мають в житті випробуваного істотне значення);
- етап тестування. Можливі два його варіанти. Діагностичний - пацієнта просять вибрати (один-два) найбільш підходящі до даної особи, предмета або поняття кольору. Дослідницький - випробуваному необхідно проранжувати всі кольори 8-колірний таблиці за ступенем відповідності, що містяться в списку осіб, предметів і понять. Після завершення колірного асоціювання, випробуваний ранжує кольори 8-колірний таблиці згідно зі стандартною інструкцією ЦТО в порядку переваги, починаючи з самого «красивого приємного для ока» і закінчуючи «самим не гарним, неприємним».

“Методика дослідження схильності до відхилення” є стандартизованим тестом-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності)

підлітків до реалізації різних форм поведінки, що відхиляється. Методика передбачає врахування і корекцію установки на соціально бажані відповіді випробовуваних. Шкали опитувальника діляться на змістовні та службові. Змістовні шкали спрямовані на вимір психологічного змісту комплексу пов'язаних між собою форм віктимної поведінки, тобто соціальних і особистісних установок, що стоять за цими поведінковими проявами. Службова шкала призначена для вимірювання схильності випробуваного давати про себе соціально-схвалену інформацію, оцінки достовірності результатів опитувальника в цілому, а також для корекції результатів по змістовним шкалами в залежності від вираженості установки випробуваного на соціально-бажані відповіді.

Досліджуваним потрібно уважно прочитати кожне запитання і якщо вірно, то на бланку відповідей поряд з номером, відповідним твердженням, в квадратику під позначенням «так» поставити хрестик або галочку. Якщо воно невірно, то поставте хрестик або галочку в квадратику під позначенням «ні». Якщо важко відповісти, то вибрати варіант відповіді, який все-таки більше відповідає їх думці.

Дослідницьку вибірку склали 50 школярів 9 та 10 класів гімназії №191 ім. П.Г.Тичини з поглибленим вивчення іноземних мов.

2.2 Психологічні чинники розвитку віктимної поведінки старшокласників

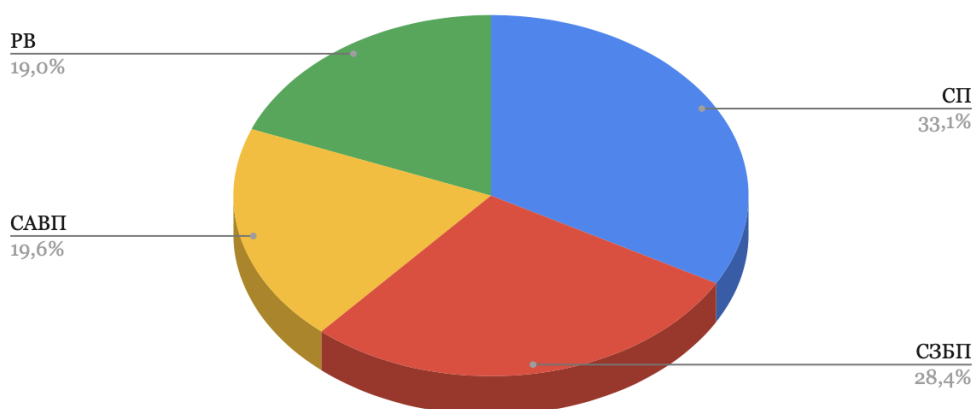
У цьому підрозділі розкрито результати емпіричного вивчення віктимної поведінки школярів 9 і 10 класів гімназії №191 ім. П.Г.Тичини з поглибленим вивчення іноземних мов.

Результати проведення всіх 4 методик:

“Схильність до віктимної поведінки” О.О. Андроннікова [42. с - 120–126];
 “Методика дослідження схильності до відхилення” А.Н. Орел [44. с - 76 - 82] ;
 “Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна” [45. с - 316]; “Колірний тест відносин (ЦТО)” А.М. Еткинда і Е.Ф. Бажина [43. с -18]

Узагальнені результати, які одержано за методикою “Схильність до віктимної поведінки” О.О. Андроннікова що виявляє рівень схильності до віктимної поведінки школярів 9 та 10 класів подано на рис. 2.1.

“Схильність до віктимної поведінки” О.О. Андроннікова

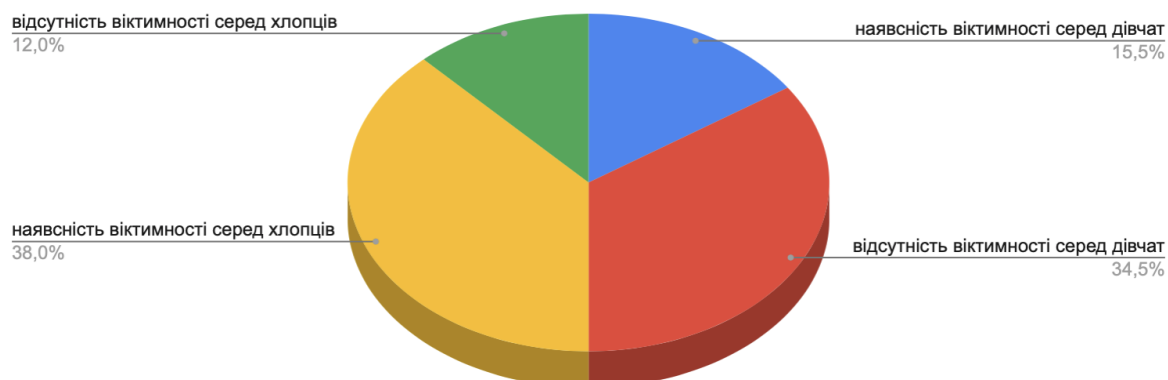
Найбільш значущі показники респонденти продемонстрували за шкалою саморуйнівної поведінки (СП) - відхилення від норми відзначено у 40,9% респондентів загальної вибірки, причому нижче норми показники виключно у

дівчаток-підлітків, що свідчить про підвищену тривожність і незадоволених потреб в безпеці. Вище норми показники в більшості випадків у хлопчиків-підлітків, що можна розцінити як наявність провокуючої поведінки і високий ризик неусвідомленого заподіяння собі шкоди. Наступними за значимістю показниками відзначимо результати респондентів за шкалою схильності до залежного і безпорадної поведінки (СЗБП), яка зазначена у 35,1% досліджуваних. Занижені показники можуть свідчити про схильність до незалежності, відособленості, важливості відстоювання свого авторитету чим часто провокують конфлікти, в той час як завищені показники, які в більшості випадків продемонстровані дівчатками, говорять про наявність установки на безпорадність, низьку самооцінку, сугестивності, схильності до залежної поведінки. Далі відзначимо, що 24,2% респондентів, переважно жіночої статі, показали відхилення від норми за шкалою схильності до агресивної віктимної поведінки (САВП), що свідчить про спонтанність, високу уразливість, відкритого провокування конфліктів і підвищену агресивність. І найбільш цікавою для нашого дослідження є шкала реалізованої віктимності (РВ), в якій були продемонстровані 23,5% респондентів, переважно чоловічої статі, що може свідчити про наявність деяких захисних механізмів, вироблених в реалізованих кризових ситуаціях, тим самим дані підлітки внутрішньо вже піддаються сильному внутрішньому напруженню, і схильні до ролі жертви. Таким чином, за даними малюнка 2.1 близько 39% підлітків схильні до різних форм віктимності.

Також за результатами математичного аналізу взаємозв'язку різних форм віктимної поведінки всередині методики з використанням коефіцієнта кореляції Пірсона було встановлено. Що схильність до агресивної віктимної поведінки позитивно корелює зі схильністю до гіперсоціальної поведінки ($r = 0,291$ при $p \leq 0,05$) і схильністю до некритичної поведінки ($r = 0,314$ при $p \leq 0,05$), тим самим підліток, що неправильно оцінює навколишню ситуацію здатний провокувати агресію на себе або проявляти агресію на інших людей, навіть якщо мотиви цієї агресії є позитивними.

Узагальнені результати, які одержано за методикою “Методика дослідження схильності до відхилення” А.Н. Орел, що виявляє рівень схильності до віктимної поведінки школярів 9 та 10 класів подано на рис. 2.2.

“Методика дослідження схильності до відхилення” А.Н. Орел

Найбільш значущими у підлітків схильностями в нашому дослідженні (рисунк 2.2) є схильність до залежної (25,7%) і агресивної (36,3%) поведінки, причому до прояву аддикцій більш схильні хлопчики-підлітки, що може бути пов'язано з прагненням влитися в компанію, показати себе, компенсувати незадоволеність чуттєвих потреб. Відносно схильності до агресії та насильства ми отримали дані, що частіше цьому відхиленню схильні дівчатка-підлітки, а, значить, існує великий ризик відтворення насильства в більш пізньому віці, особливо всередині сім'ї. Таким чином, близько 53,5% підлітків схильні до якого-небудь виду відхилень у поведінці, а саме 15,5% серед дівчат та 38% серед хлопців .

За результатами математичного аналізу з використанням Коефіцієнту кореляції r-Пірсона були виявлені взаємозв'язки між показниками всередині методики:

1. Схильність до подолання норм і правил позитивно корелює зі схильністю до адиктивної поведінки ($r = 0,416$ при $p \leq 0,01$) і схильністю до делінквентної

поведінки ($r = 0,444$ при $p \leq 0,01$), таким чином чим вище у підлітка бажання порушувати правила і норми поведінки, тим вище ризик прояву кримінальної поведінки або схильності до різних залежностей.

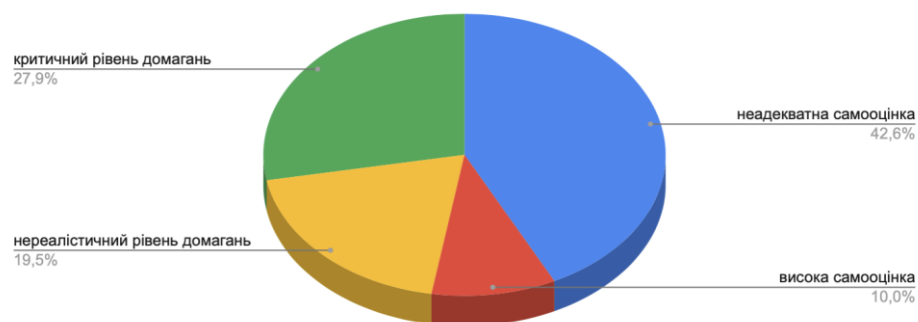
2. Схильність до адиктивної поведінки позитивно корелює зі схильністю до саморуйнівної поведінки ($r = 0,316$ при $p \leq 0,05$) і вольового контролю емоційних реакцій ($r = 0,426$ при $p \leq 0,01$). Ці дані означають, що підлітки, схильні до яких-небудь залежностей можуть проявляти зайву жертовність як по відношенню до себе (сама залежність завдає шкоди людині), так і по відношенню до інших (залежність позначається на найближчому оточенні). Під впливом аддикції людина може не замислюватися, що здатна завдати шкоди, хоча при цьому в достатній мірі здатна контролювати свої почуття і емоції, що, на наш погляд, є розбіжністю з багатьма теоретичними даними і представляє великий практичний інтерес для подальшого дослідження.

3. Схильність до агресії та насильства позитивно корелюється зі схильністю до саморуйнівної поведінки ($r = 0,447$ при $p \leq 0,01$) і вольовим контролем емоційних реакцій ($r = 0,520$ при $p \leq 0,01$). Підліток, постійно контролює свої емоції і почуття, рано чи пізно починає проявляти агресію по відношенню до себе і оточуючих і навіть здатний завдати шкоди, чим вище самоконтроль, тим більша ймовірність зриву.

4. Схильність до делінквентної поведінки позитивно корелюється з вольовим контролем емоційних реакцій ($r = 0,279$ при $p \leq 0,05$). Дані показують, що підліток схильний до правопорушень добре контролює свої емоції і почуття і чим сильніше бажання порушити закон, тим більше сил він прикладає для самоконтролю.

Узагальнені результати, які одержано за методикою “Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна” подано на рис. 2.3.

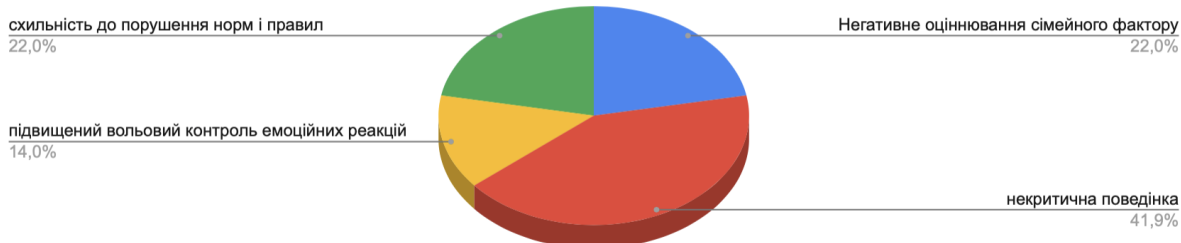
“Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна”

Виходячи з малюнка 2.3, можна встановити, що неадекватна самооцінка зустрічається майже у 42,6% підлітків з нашої вибірки, причому хлопчики-підлітки в більшому ступені показали завищену самооцінку, тобто неадекватно розцінюють або не приймають критику на свій рахунок, схильні перебільшувати свої досягнення і також показали неадекватний (занижений) рівень домагань, що підтверджує наші припущення. Занижену самооцінку в рівних частках продемонстрували підлітки обох статей, що підтверджує теоретичні положення про те, що низька самооцінка є найбільш часто зустрічається маркером віктимної деформованої особистості і особистості, яка виявляє девіантну поведінку. Математичний аналіз в рамках мого дослідження підтвердився лише щодо низького рівня самооцінки на рівні значущості $p \leq 0,05$. Кореляційний аналіз показав, що низька самооцінка впливає на віктимну поведінку ($r = -0,308$) і є передумовою схильності до порушення правил поведінки, встановлених норм і законів, тим самим доводячи зроблені нами висновки. Таким чином, хлопчики-підлітки більш схильні до перебільшення власних можливостей і успіхів і не здатні адекватно оцінювати власне «Я», в той час як дівчатка-підлітки більш схильні до агресії та насильства в силу незадоволеності власною самооцінкою і приниженні своїх успіхів.

Узагальнені результати, які одержано за методикою “Колірний тест відносин (ЦТО)”, подано на рис. 2.4.

Колірний тест відносин (ЦТО)

До групи негативного оцінювання сімейного фактору в середньому відносяться 20,5% респондентів обох статей, тобто практично кожна шоста дитина. Причому відсоткове співвідношення серед хлопчиків і дівчаток, за більшістю критеріїв приблизно однакове. У половини підлітків виявлена схильність до агресії та насильства, спостерігається неадекватна самооцінка, в основному занижена; у 39% підлітків виявлено схильність до некритичному поведінки. 13% підлітків демонструють підвищений вольовий контроль емоційних реакцій; схильність до гіперсоціальної, адиктивної і делінквентної поведінки 20,5% випробовуваних демонструють схильність до порушення норм і правил.

Однак за результатами дослідження були виявлені відмінності серед хлопчиків і дівчаток за наступними показниками. У 18% випадках дівчинки демонструють схильність до залежної і безпорадної поведінки, а хлопчики - наявність реалізованої віктимності.

Тривожним залишається той факт, що 40% дівчаток схильні до агресивної та віктимної поведінки, а у 70% підлітків, в основному серед хлопчиків, виявлена схильність до саморуйнівної поведінки. Причому і за методикою дослідження схильності до віктимної поведінки О.О. Андронникова і за методикою дослідження схильності до відхилення А.Н. Орел.

За результатами математичного аналізу було встановлено, що цінності сімейної сфери більшою мірою корелюються з показниками за іншими методиками на рівні значущості $p \leq 0,05$ і $p \leq 0,01$. Найбільш значущі результати отримані по відношенню до цінностей «здоров'я», «любов» і «свобода». За оцінкою їх кореляції можна зробити висновок про те, що підлітки, зневажливо відносяться до свого здоров'я, відчують нестачу прояви любові і турботи з боку близьких. Чи не обмежують рамки власної волі думок і дій і в більшій мірі потребують допомоги фахівців, так як знаходяться в зоні ризику стати жертвою негативних обставин. Результатом деформації їх особистості може стати не тільки відхилення в поведінці, а й небезпечні для життя нав'язливі ідеї про неспроможність в житті і неможливості впоратися з проблемами.

Висновки до другого розділу.

Отже, за проведеним емпіричним дослідженням можемо зробити такі висновки:

Результати проведення всіх 4 методик “Схильність до віктимної поведінки” О.О. Андроннікова; “Методика дослідження схильності до відхилення” А.Н. Орел; “Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна” (в модифікації А.М. Прихожан); “Колірний тест відносин (ЦТО)” А.М. Еткинда і Е.Ф. Бажина. зі школярами 9 і 10 класів гімназії №191 ім. П.Г.Тичини з поглибленим вивчення іноземних мов представлені у додатку А і Б.

За першим тестом “Схильність до віктимної поведінки” О.О. Андроннікова в середньому результати такі: 39% відсоток отримали низькі рівні по шкалам, що говорить про схильність до віктимізації.

За “Методикою дослідження схильності до відхилення” А.Н. Орел серед дівчат лише 15 % відсоток отримали негативні результати, у той час як серед хлопців цей результат складає 38 % відсотків.

Рівень заниженої самооцінки серед усіх 50-ти піддослідних в середньому 42,6%. Такий результат відповідають не реалістичній або неадекватній самооцінці, серед інших 52,4 % це говорить про високу самооцінку. Рівень домагань. Результат в нижче 92 балів (37%) зазвичай доводить нереалістичне, некритичне відношення до власних можливостей. Серед інших 53% результат говорить про реалістичне та критичне відношення до власних можливостей.

“Колірний тест відносин (ЦТО)” показав що 20,5 % відповіли червоним кольором, що говорить про неспокій та неадекватне відношення до оцінювання сімейного фактору. У половини підлітків виявлена схильність до агресії та насильства, спостерігається неадекватна самооцінка, в основному занижена; у 39% підлітків виявлено схильність до некритичного поведінки. 13% підлітків демонструють підвищений вольовий контроль емоційних реакцій; схильність до

гіперсоціальної, адиктивної і делінквентної поведінки 20,5% випробовуваних демонструють схильність до порушення норм і правил.

Однак за результатами дослідження були виявлені відмінності серед хлопчиків і дівчаток за наступними показниками. У 18% випадках дівчинки демонструють схильність до залежної і безпорадної поведінки, а хлопчики - наявність реалізованої віктимності.

РОЗДІЛ 3 Психолого - педагогічні умови попередження віктимної поведінки у школярів.

3.1 Обґрунтування соціально - психологічних передумов віктимної поведінки школярів старших класів.

За результатами проведеного емпіричного дослідження було встановлено, що більшість досліджуваних школярів старших класів мають віктимну поведінку. Це може мати негативний вплив на їх життєстійкість, а надалі може перешкоджати належному виконанню професійних обов'язків, побудові різного виду стосунків, пришвидшувати емоційне вигорання, яке нещодавно було визнане ВООЗ офіційною хворобою тощо. Очевидно, що загальні механізми віктимізації, індивідуально-особистісні та соціально-психологічні передумови становлення віктимної поведінки, проблеми компенсації і соціально-психологічної реабілітації жертв кримінальних і не кримінальних подій схожі. Однак, необхідно підкреслити, що питання віктимології на сьогоднішній день залишаються не до кінця розкриті навіть в кримінології, в якій вони виникли. Психолого-педагогічні аспекти віктимізації дітей взагалі можна назвати недослідженими, оскільки в цій сфері вони не досліджувалися в силу високого рівня латентності феномена шкільної віктимності. Тому ми вважаємо за доцільне провести аналіз фактів дитячої віктимізації в школі і з'ясувати причини, використовуючи ті дані, які вже накопичені в кримінальній віктимології, але, безумовно, з огляду на специфіку віктимізації, яка сьогодні, на жаль, має місце в навчально-виховному процесі - шкільної віктимізації поведінки підлітків. Аналізуючи типові випадки дитячої віктимізації в школі, щоб визначити їх конкретні причини: за яких обставин дитина може постраждати через несприятливий збіг обставин; коли головну роль відіграють особливості обставин, а коли головну роль грає сприяє або провокує - то є чисто віктимна - поведінка самого школяра. Виділення конкретних випадків шкільної віктимності дітей і підлітків є дуже важливим для здійснення диференційованого підходу, який веде до виявлення шляхів попередження віктимізації школярів. При цьому в першу чергу необхідно визначити, що потрібно

розуміти під дитячої віктимною поведінкою дітей підліткового віку. У сучасній психологічній науці при аналізі конфліктів, агресогенних і криміногенних ситуацій досить чітко виділяються два основні підходи. Один з них акцентує увагу на характеристиках ситуацій і зовнішніх об'єктивних обставин, інший - на якостях особистості, тобто на суб'єктивних факторах делікту. На тлі конкретних ситуативних обставин, при наявності певних віктимогенних особливостей особистості дитини і особливого психоемоційного стану відбувається становлення віктимної поведінки, наслідком актуалізації якого стає процес віктимізації, тобто дитина виявляється в якості жертви. При цьому, віктимна поведінка школяра може мати як провокуючий характер, так і сприятливий. Тому в механізмі шкільної віктимізації дитини беруть участь як мінімум чотири компоненти: 1) ситуативні чинники віктимогенного характеру - наприклад, випадкові пошкодження або участь у колективній бійці;

2) віктимогенні індивідуально-психологічні особливості дитини - агресивний, конфліктність, зухвалість, нахабство, або ж тривожність, боязкість, невпевненість в собі, знижений рівень самооцінки та ін. ;

3) специфічний психоемоційний стан дитини - емоційна збудженість або ж пригніченість, стомленість, фрустрація та ін;

4) віктимна поведінка - наприклад, провокування конфліктів, бійок або навпаки, демонстрація нерішучості, невпевненості і т. д. Необхідно зауважити, що ситуативні чинники завжди грають провідну роль в становленні віктимної поведінки, виникненні віктимних ситуацій та їх розвитку. Чи буде вирішальним психоемоційний стан або віктимогенні якості дитини в тій чи іншій ситуації завжди залежить від особливостей ситуації. При цьому може мати місце складне поєднання всіх зазначених компонентів, що визначить найбільшу інтенсивність процесу віктимізації поведінки [41. с 52]. Велике значення в процесі шкільної віктимізації мають індивідуально-психологічні особливості, особливості поведінки і психоемоційний стан дитини як потенційної жертви, без з'ясування яких не можуть

бути розкриті повністю ні конкретні обставини, ні причини і умови дитячої віктимізації. Інакше кажучи, крім ситуативних віктимогенних факторів існує чимало первинних і вторинних віктимогенних ознак особистості і поведінки дитини, які обумовлюють її віктимізацію [36. с 46]. Якщо підліток дозволяє собі обзивати, дражнити свого однолітка, то закономірним наслідком цього всього стає бійка; а коли наш «герой» залишається в цій бійці переможеним (жертвою), це є лише наслідком його ж власної віктимної (в даному випадку - провокуючої) поведінки. Також наслідком віктимної поведінки школяра в формі неповаги до педагога можуть стати «двійки», запрошення в школу батьків з подальшими «розбірками» вдома не на користь учня. Таким чином, можна констатувати: і в першому і в другому випадку учень проявив ознаки віктимної поведінки, що стало причиною його ж власних страждань. Але не завжди підлітки страждають лише внаслідок власних активних дій віктимогенного характеру. Існують певні категорії дітей, які ні в якій мірі не провокують щодо себе ні конфлікти, ні прояви агресії, і все ж дуже часто стають жертвами, страждають від ущемляють дій своїх однолітків або навіть вчителів. В даному випадку причиною є віктимна дитини, яка лежить в основі його віктимної поведінки. Ситуативна віктимна поведінка дітей підліткового віку проявляється дуже часто. Так діти іноді волею чи неволею стають співучасниками бійок, інших негативних ситуацій і витівок, що здійснюються окремими особистостями щодо однолітків або вчителів. Таким чином, дитина, якій волею випадку опинилася в небажаному місці в небажаний час, може стати разом з іншими учасниками конфлікту жертвою покарання через наявність ознак ситуативної віктимності. Прикладом прояву ситуативної (і вікової) віктимності дітей є також терористичні акти, під час яких дітей нерідко захоплюють і утримують в заручниках. Найбільш складною є проблема наявності у багатьох школярів ознак особистісної віктимності. Йдеться конкретно про індивідуально-психологічних і зовнішніх характеристиках, які в певних умовах можуть незалежно від місцезнаходження, дій чи бажань дитини спровокувати агресивність оточуючих проти нього. В першу чергу мова йде про деякі індивідуально-психологічні характеристики дитини, які прямо сприяють її віктимізації. Це може бути як різко

негативні, засуджені оточуючими якості, так і «нейтральні» або навіть соціально схвалювані якості, або ж ознаки наявних комплексів неповноцінності. Аналізуючи ознаки особистісної віктимності, також мається на увазі школярів з вираженими зовнішніми, в тому числі і фізичними недоліками, хронічними захворюваннями та іншими вадами фізичного здоров'я, дітей з ознаками відставання у розвитку. До слова потрібно відзначити, що нерідко зовнішні ознаки віктимної характеру школярі можуть створювати самі. Наприклад, дівчатка-старшокласниці, які віддають перевагу коротким спідницям, глибоким декольте і коротким «топам» найчастіше не усвідомлюють, що такий їх одяг може інтерпретуватися як запрошення до сексуального контакту, а вони можуть стати жертвами зґвалтувань (або їх спроб) через віктимогенні ознаки їх зовнішності, які були створені самими ж дівчатками. Отже, можна виділити іміджеву віктимогенність, яка може бути пов'язана зі специфічними особливостями одягу (надто багатий чи, навпаки, убогий вигляд; розпущений, «запрошує»), наявністю дорогих речей, прикрас та інших аксесуарів. Імідж дитини становить також його стиль поведінки і висловлювань, особливості статі, пантоміміки. Все це може бути неадекватно зрозуміле і суб'єктивно проінтерпретоване оточуючими, в силу чого дитина може постраждати. На жаль, діти, досить не успішно освоюють програму шкільного навчання, не завжди знаходять спільну мову в реальній сфері спілкування зі своїми однокласниками, тому не завжди мають високий статус в колективі однолітків. Навпаки, частіше вони належать до соціометричних категорій «ізолюваних», «нехтують». Причини тут можуть бути різні, в тому числі деякі з тих, які були тільки що проаналізовані вище. В результаті відбувається зростання рівня статусної віктимності школяра, через яку часто реально страждають «відмінники». У навчально-виховному процесі кожному його учаснику відведена своя роль. Традиційно педагог вчить (нижчого за статусом - учня), контролює, карає. Дитина повинна вчитися, виконувати розпорядження і вказівки дорослих, підкорятися їм. Тому в такій стійкій системі взаємовідносин спочатку закладені, хоча і приховані (завуальовані), передумови для зростання рівня рольової віктимності школярів. Крім ролі школяра, в класному колективі однолітків і шкільних мікрогрупах дітей

учень також грає певні ролі в сфері міжособистісного спілкування: «заводила», «веселун», ... «козел відпущення». Рольова віктимологія також може мати місце під час деяких ігор дітей; і рівень її може залежати від правил гри, особливостей конкретної ролі, яку відіграє в цій грі дитина. В цьому випадку рольова віктимність учня може поєднуватися з ситуативною. Слід також вказати на наявність у школярів вікової віктимності, яка обумовлює віктимізацію дитини в так званому вертикальному напрямку: дитина страждає від дій людей, які старші за нього - педагогів, батьків і будь-яких інших дорослих. Це обумовлено відсутністю у дітей і підлітків достатнього соціального і життєвого досвіду, певного обсягу соціальних знань і достатнього рівня сформованості навичок соціальної взаємодії. Приналежність до певного вікового періоду розвитку створює передумови для можливого знаходження дитини в якості жертви шахрайства та пограбування, хуліганства і розбоїв (частіше через вади фізичного розвитку). Негативними наслідками використання підлітками не адекватних поведінкових форм самоствердження можуть стати демонстративність, зухвалість, нахабство, самовпевненість, гіперкомунікативність, схильність до ризику, безпечність, конфліктність, або ж конформізм, невпевненість, чуйність, образливість, тривожність, замкнутість, пасивність, загальмованість, слабовілля. Досить часто діти через проблеми в школі страждають і вдома. Так, в деяких сім'ях батьки відрізняються непомірною авторитарністю, схильністю до покарань, наслідком яких стають приниження, придушення почуття власної гідності у дитини, позбавлення його певних благ за найменші гріхи. Якщо ж, навпаки, в родині панує атмосфера вседозволеності, потурання, безконтрольності, дитина також страждає. Тут можна говорити про сімейну віктимність дітей і підлітків. Можна також виділити гендерну віктимогенність школярів, яка пояснюється приналежністю дитини за статевою ознакою і, в поєднанні з іншими видами віктимності, може стати передумовою дитячої віктимізації. Так, красива дівчинка в дорогому стильному одязі може стати, наприклад, жертвою зґвалтування; на жаль, хлопчики років іноді стають жертвами педофілів гомосексуальної орієнтації. Таким чином, становлення віктимної поведінки підлітків відбувається на тлі конкретних

ситуаційних обставин при наявності чотирьох складових механізмів віктимізації: ситуативні чинники, віктимогенні індивідуально-психологічні особливості особистості школяра, специфічний психоемоційний стан дитини, віктимна поведінка. Залежно від набору вікових та індивідуальних віктимогенних властивостей у підлітків формуються певні види віктимності, що детермінують різні види їх віктимної поведінки. При цьому аналіз сукупності віктимогенних особистісних особливостей підлітків дозволить не тільки визначити види віктимності конкретних школярів, але і виявити шляхи профілактики їх віктимної поведінки.

3.2 Шляхи профілактики віктимної поведінки дітей підліткового віку віктимна поведінка підліток.

Надзвичайно важливо для своєчасного початку психологічної профілактики та найбільш ефективної корекційної роботи раннє виявлення учнів, схильних до віктимної форми поведінки. У практиці роботи діагностика віктимної поведінки зазвичай носить симптоматичний характер (за запитами і скарг). Рідше психологи досліджують причини і умови формування віткмізації, використовуючи етимологічний підхід. Для діагностичних цілей з даної проблеми можуть бути використані загальні методики і спеціальні тести. На думку Кутецової І. В., Сергєєва Г. К. продуктивною є модель, що включає скринінг - спрямоване виділення «груп ризику» і подальшу диференціальну діагностику цих груп із залученням фахівців для уточнення етіології відхилень. Наприклад, в діагностичній роботі з підлітками та юнаками психологічна інформація про види віктимної поведінки може бути отримана при використанні опитувальника Р. Кеттела, патохарактерологічного опитувальника А. Є. Личко, проективного тесту М Люшера, універсальної методики виявлення схильності до тих чи інших віктимізацій у поведінці. У процесі виявлення віктимізації в навчальному закладі важливо дотримуватися таких принципів: принцип попередження (виявлення «групи ризику» та організація профілактичних заходів); принцип системності (послідовна планомірна робота); принцип взаємодії (здійснюється взаємодія адміністрації, педагогів, медичного і соціального працівника, психолога). Коригування відхиляється сучасного «важкого» підлітка можливо. Необхідно розбиратися не тільки в суті суспільних процесів, а й знати норму і патологічну поведінку, психологічні фактори важковиховуваних, форми проявів порушення поведінки вікові особливості психіки, основні причини появи підлітків з поведінкою жертви. Дану роботу необхідно проводити з урахуванням характерологічних особливостей підлітка, з урахуванням провідного «радикала» характеру. У бесіді з підлітками возбудимого і злопам'ятної складу особистості, необхідно звертати їх увагу на соціально-позитивні риси характеру (ощадливість, акуратність, увагу до свого здоров'я), підкреслюючи, що саме це допоможе сприяти

їхньому життєвому благополуччю (повага оточуючих, довголіття, добре оплачувана робота). Побудова бесід з підлітками в такому плані виявиться ефективним, так як саме ці проблеми найбільш важливі для людей такого складу характеру. Слід також пам'ятати, що властива їм емоційна нестійкість, схильність до фіксації негативних переживань призводять до тяжких конфліктних ситуацій і протиправних дій. В результаті вони виявляються в соціальній ізоляції. Для підлітків з недостатньою стійкою центральною нервовою системою характерні: емоційна вибуховість, невміння керувати собою в конфліктних ситуаціях, що часто веде до правопорушень. Вказуючи на ці особистісні особливості, слід орієнтувати підлітка на уникнення конфліктних ситуацій, нагадуючи, що такі ситуації є найбільш небезпечними для них. Істотним для підлітків може виявитися сімейна терапія з лікарем-психотерапевтом. Увага в роботі з підлітками з відхиленням у поведінці має бути направлено на організацію постійного контролю за навчальними та іншими видами їх діяльності. Звернення до морально-етичних цінностей далеко не завжди призводять до позитивних результатів - таких підлітків майже неможливо переконати, але можна примусити. Тільки створення чіткої і постійної системи спостереження за підлітком призведе до поліпшення поведінки. Вимогливе керівництво таким підлітком переноситься їм досить спокійно, без виникнення характерологічних реакцій активного протесту. У бесідах з підлітками, що відрізняються спрагою будь-якої діяльності, слід пам'ятати, що вони найчастіше є лідерами і організаторами групи. Направляючи підлітків на соціально-схвалювані форми прояву активності (а саме ця потреба є найтипівішим для таких підлітків), необхідно показати, що тільки відмова від протиправної поведінки може забезпечити розумну реалізацію їх кипучої енергії. З огляду на надмірний егоцентризм і спрагу визнання у демонстративних підлітків, їм слід роз'яснити, що задоволення цих бажань можливо, наприклад, при заняттях творчістю. Важливо показати, що оточуючі розуміють внутрішні причини поведінки (бажання бути неординарним, незвичайним). У бесіді доцільно не надавати «грубого» тиску, а використовувати живі, яскраві приклади, образні порівняння. А в деяких випадках можна і кілька перебільшувати тяжкість подальшого покарання, враховуючи боягузтво суб'єктів. Реабілітаційна і корекційна робота з підлітками «Не

товариського» типу (замкнуті) пов'язана зі значними труднощами, так як ці підлітки не товариські, формальні в бесідах, не допускають втручання у свій внутрішній світ. У бесідах з такими підлітками неприпустимий грубий вплив, який часто призводить до активних вираз протесту. Часто виявляється доцільною зміна вихователя, педагога, інспектора, так як без емоційного контакту результати будуть мінімальні. У таких випадках необхідно діяти через осіб, яким симпатизують підлітку цього типу. Крім індивідуальної корекційної роботи з підлітками, які мають ознаки відхилень у поведінці, необхідні і загальномедичні заходи за участю дитячих і підліткових лікарів-психотерапевтів. У число таких заходів можна включити наступні: консультативний огляд фахівця з інспекції у справах неповнолітніх з метою виділення груп підлітків, які потребують спеціалізованої допомоги; проведення психотерапевтичного лікування підлітків з жертвовою поведінкою; проведення роз'яснювально-пропагандистської роботи серед підлітків. В якості профілактики віктимної поведінки у підлітків слід зазначити важливість лікування проявів мінімальної поведінкової дисфункції в ранньому віці, поряд з психотерапевтичною роботою з сім'ями дітей. В цьому плані неоціненне значення має розвиток системи денних стаціонарів і правильний вибір навчального закладу.

Висновки до третього розділу

Отже, проблеми попередження віктимізації поведінки людей, необхідно вирішувати якомога раніше і направляти профілактичні заходи на більш вразливі категорії населення - дітей та підлітків. Однак питання вивчення психологічних чинників віктимної поведінки, попередження віктимізації поведінки підлітків, розробки заходів психологічної профілактики їх віктимної поведінки, психологічної корекції та психологічної реабілітації найбільш віктимних підлітків сьогодні залишаються поза увагою. Тому, одним з найактуальніших завдань сьогодення щодо забезпечення гармонійного розвитку дітей та підлітків є необхідність розробки спеціальних превентивних заходів щодо попередження їх віктимізації, організація яких має здійснюватися на підставі результатів детальних досліджень психологічних чинників їх віктимної поведінки.

Науковою розробкою питань віктимології займалися в основному кримінологи дослідників, які вивчали жертв злочинів або потерпілих від злочинних дій. Однак загальні механізми віктимізації, індивідуально-особистісні та соціально-психологічні передумови становлення віктимної поведінки, проблеми компенсації і соціально-психологічної реабілітації жертв кримінальних і не кримінальних подій аналогічні. Питання віктимології в даний час залишаються недостатньо розкриті навіть в кримінології, в якій вони зародилися. Психолого-педагогічні аспекти віктимізації дітей і підлітків в цілому можна назвати недослідженими, так як існує їх досить багато.

Дітям підліткового віку властиві певні види віктимності, зумовлені наявністю у них вікових та індивідуальних віктимогенних якостей і властивостей, які детермінують становлення і закріплення різних видів їх віктимної поведінки.

У механізмі підліткової віктимізації беруть участь щонайменше чотири компоненти:

- 1) ситуативні чинники віктимогенного характеру;
- 2) віктимогенні індивідуально-психологічні особливості;

3) специфічне психоемоційний стан людини;

4) віктимна поведінка. При цьому може мати місце складне поєднання всіх зазначених компонентів, що визначає найбільшу інтенсивність процесу віктимізації поведінки дітей та підлітків.

За різними критеріями можна виділити спеціальну і загальну віктимна: ситуативну, особистісну і рольову, фізичну, іміджеву, статусну, вікову, гендерну, сімейну.

Узагальнюючи сказане, можна прийти до висновку, що дослідження і аналіз сукупності віктимогенних властивостей підлітків, психологічних чинників становлення їх віктимної поведінки дозволить не тільки визначити наявність потенційних видів віктимності у конкретних підлітків (а, отже, і причини їх віктимізації), але і диференційовано визначити шляхи профілактики їх віктимної поведінки, серед яких виділяються заходи первинної та вторинної віктимогенної профілактики. При тому в зазначеній системі профілактичних заходів основний акцент повинен бути зміщений на психокоректувальну роботу, оскільки саме індивідуально-особистісні якості підлітків, як провідні психологічні фактори, сприяють становленню їх віктимної поведінки.

ВИСНОВКИ

1. У дипломній роботі було проведено теоретичне та емпіричне дослідження соціально - психологічних передумови розвитку віктимної поведінки у школярів. За результатами проведеного дослідження зроблено такі висновки.

Віктимна поведінка залишається однією з актуальних проблем сьогодення. Важливим аспектом розвитку віктимності серед школярів вважається негативний вплив на психіку, причиною чого можуть бути погані відносини з батьками, ровесників і ЗМІ. Термін “віктимна поведінка” виник в рамках кримінальної віктимології являє собою поведінку потерпілого, що може бути реальним результатом скоєння правопорушення проти нього, тобто це поведінка, що провокує правопорушника. Самий вразливий вік - підлітковий. Такий період характеризується відсутністю достатнього життєвого досвіду, саме тому підлітку іноді важко в такі моменти, коли батьки перестають опікати, коли треба самому вирішувати проблеми у відносинах з людиною іншої статі, однолітками, до певного часу виникає проблема вибору професії.

Саме в цей момент дуже активно будується особистість. Найважливішим аспектом підвищеної віктимності підлітків є негативний вплив дорослих на їх психіку, телебачення, груп однолітків, які формують у них антигромадську установку особистості. Результати такого негативного впливу нерідко призводять підлітка до здійснення асоціальних вчинків, а також можуть поставити його в положення жертви. Встановлено, що жертвами злочинів частіше стають особи молоді, з браком у життєвого досвіду, некомпетентні в питаннях причин і умов вчинення злочинів, котрі нехтують попередженнями, які погано розбираються в людях, необережні, необачні, ризиковані, азартні ітд.

2. В результаті проведення емпіричного дослідження було встановлено, що кількість респондентів має рівень схильності до відхилення в межах інтервалу

від 65 до 83 , що є високим показником. За методиками на самооцінку та рівень домагань показники були достатньо низькими, і за допомогою проведення кореляції Пірсона було доведено, що віктимізація підлітка прямо пропорційно взаємопов'язана з рівнем самооцінки та рівнем домагань.

Тобто це підтверджує те, що у більшій кількості представників раннього юнацького віку вже спостерігається високий рівень віктимізації. Також те, що багата кількість школярів 9-х і 10-х класів вже мають високий рівень віктимності, вже є підставою вважати, що у підлітків віком від 15 до 16, які мають низький рівень домагань, формується «неадекватна» поведінка, яка може призвести до скоєння злочину щодо цієї людини.

3. Профілактика віктимізації - це процедура поєднаних організаційно забезпечених державних, громадських та індивідуальних заходів. Вони виявляють та усувають причини, що можуть поставити людину у позицію жертви. Метод запобіжних заходів є психологічна профілактика віктимізації школярів старших класів, які сприяють розвитку стати жертвою. Соціально - педагогічний аспект включає широке коло заходів, спрямованих на покриття нормального, злагодженого розвитку підлітка, створення безпечного і сприятливого мікросоціального середовища. Медико - психологічний аспект передбачає попередження, своєчасне виявлення і профілактику психологічних розладів. В цілому система лікування віктимізації повинна являти собою організовану на вищесказаних засадах планову операцію різноманітних професій, спрямовану на виявлення та усунення віктимогенних факторів і процесів у сфері сімейних, громадських, неформальних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Введення в практичну психологію - М .: Міжнарод. пер. Академія, 1995. - 264с.
2. Астапов В. М. Тривожність у дітей. М .: Юніті, 2004. - 131с.
3. Вахромов Е.Е. психологічні особливості самоактуалізації підлітків з поведінкою, що відхиляється: - М .: 2003. - 20с.
4. Єгоров, А.Ю., Розлади поведінки у підлітків: клініко-психологічні аспекти / А.Ю. Єгоров, С.А. Ігумнов. - СПб .: Мова, 2005. - 436 с.
5. Ємельянова Є. В. Психологічні проблеми сучасного підлітка і їх рішення в тренінгу. - СПб .: Мова, 2008. - 336 с.
6. Карабанова О.А. Гра в корекції психічного розвитку дитини. - М .: Ексмо, 2007. - 191с..
7. Клейберг Ю.А. Психологія девіантної поведінки. - М .: «Юрайт-М» 2001.-160 с.
8. Коен А. Дослідження проблем соціальної дезорганізації і відхилень у поведінці // Соціологія сьогодні. - М., 1965. - 267с.
9. Менделевич, В.Д. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник / В.Д. Менделевич. - СПб .: Мова, 2008. - 445 с.
10. Перешеїна, Н.В. Девіантний школяр. Профілактика і корекція відхилень / Н.В. Перешеїна, М.Н. Заостровцева. - М .: Сфера, 2009. - 192 с.
11. Прихожан А.М. Тривожність у дітей та підлітків: психологічна природа і вікова динаміка. - Москва-Вороніж, 2000..
12. Реан А.А. Психологія підлітка. - СПб .: Пітер, 2003. 156с.
13. Синягіна, Н.Ю. Психолого-педагогічна корекція дитячо-батьківських відносин / Н.Ю. Синягіна. - М .: Гуман. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - 96 с.
14. Андроникова О.О. Соціокультурні особливості віктимізації підлітків. Аспірантський збірник МДПУ 2002. Новосмбірск: Изд. МДПУ, 2002. -460с.

15. Агресія у дітей та підлітків / За ред. Н.М. Платоновой. - СПб .: Мова, 2004. - 336 с.
16. Бездоглядні діти: шляхи вирішення проблем. Матеріали доповідей і повідомлень міської міжвідомчої науково-практичної конференції / За ред. І.М. Авдєєвої, Т.І. Безсонової, Л.А. Гришко. - Севастополь: ІПО, 2003. - 168 с.
17. Бовт О.Б. Віктимна поведінка як психологічна проблема // Соціальна психологія. - 2004. - № 4 (6). - С.14? 22.
18. Доценко Е.Л. Психологія маніпуляції, феномени, механізми і захист. - СПб .: Мова, 2003. - 386 с.
19. Журавльова Т.М., Сафонова Т.Я., Цимбал Є.І. Допомога дітям - жертвам насильства. - К .: Генеза, 2006. - 112 с.
20. Задорожний В.І. Віктимологічна безпека і її забезпечення заходами віктимогенної профілактики: Монографія. - Тамбов: Першина, 2005. - 256 с.
21. Дитина в кризовій ситуації. - СПб .: Мова, 2005. - 248 с.
22. Малкіна-Пих І.Г. Психологія поведінки жертви. - М .: Изд-во Ексмо, 2006. - 1008 с.
23. Мамайчук І.І. Психокорекційні технології для дітей з проблемами в розвитку. - СПб .: Мова, 2004. - 400 с.
24. Насильство в сім'ї: Особливості психологічної реабілітації / Под ред.
25. Плотникова С.Ю. Деякі аспекти консультування клієнтів-жертв // Психологія. - 2003. - № 2. - С. 9? 12.
26. Психологія сімейних відносин з основами сімейного консультування. Навчальний посібник / Е.І.Артамонова, Е.В. Екжанова, Е.В. Зирянова та ін .; під ред. Є.Г. Сіляевой. - 4-е изд., Стер. - М .: Видавничий центр «Академія», 2006. - 192 с.
27. Райгородский Д.Я. Психологія особистості. Т.1. Хрестоматія. Видання третє, доповнене. - Самара: Видавничий дім «БАХРАХ-М», 2004. - 512 с.
28. Розум С.І. Психологія соціалізації та соціальної адаптації людини. - СПб .: Мова, 2007. - 365 с.

29. Рівман Д.В., Устинов В.С. Віктимологія. - СПб .: Изд-во «Юридичний центр Пресс», 2004. - 332 с.
30. Ромек В.Г., Конторович В.А., Крукович Є.І. Психологічна допомога в кризових ситуаціях. - СПб .: Мова, 2005. - 256 с.
31. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. Навчальний посібник. - Київ .: Академвидав, 2005. - 248 с.
32. Самосвідомість і захисні механізми особистості. Хрестоматія. - Самара: Изд-кий Дім «БАХРАХ-М», 2006. - 656 с.
33. Христенко В.Є. Психологія жертви. - Х .: Консум, 2005. - 256 с
34. Васильєв В.Л., Мамайчук І.І. Аналіз особистості неповнолітніх жертв статевих злочинів. М .: Питання психології. №1. 1993. 127 с.
35. Глейзер Д. Зловживання щодо дітей. СПб .: Дитячі та підліткові психотерапія. / За редакцією Д.Лейна, Е.Міллера, 2001. 175 с.
36. Дьяченко А.А. Актуальні питання виктимологической профілактики злочинів в області статевих злочинів // Виктимологические проблемы борьбы зі злочинністю. Іркутськ: 1988. 46 с.
37. Кудрявцев И.А., Сафуанов Ф.С., Тхостов А.Ш., Савіна О.Ф. Структурно-ієрархічна організація самооцінки у аномальних особистостей в кризовій ситуації. Думка: Питання психології, №3. 1991. 57-67 с.
38. Мельникова Е.В. Діти і підлітки - жертви негативних явищ. М .: 2005. 156 с.
39. Морозова Н.Б. Психічні розлади та їх роль в віктимну поведінку дітей і підлітків. М .: Просвещение. 2003. 227 с.
40. Серeda Н. «Настільки широко, що навіть і не видно» // Насильство і соціальні зміни. №2. Під ред. Пісклакова М., Синельникова А. М., 2000. 34 с.
41. Синельников А., Серeda Н. Безпека підлітків і здорові відносини. Модельна програма ранньої профілактики насильства. М., 2002. 52 с.
42. Андронникова О. О. Основные характеристики подростков с самоповреждающим виктимным пове-дением / О. О. Андронникова // Вестник ТГПУ. – 2009. – Вып. 9 (87). 120–126 с.

43. Бажин Е.Ф., Эткинд А.М. Цветовой тест отношений (ЦТО). Методические рекомендации. Л., 195.- 18с
44. Дмитриев М.Г., Белов В.Г., Парфенов Ю.А. Психолого-педагогическая диагностика делинквентного поведения у трудных подростков СПб.: ЗАО Пони. 2010. – 76 - 82 с.
45. Савинцев Е.И. Влияние уровня тревожности на самооценку подростков // Старт в науке. – 2019. – № 3-1. – С. 316;
46. Akse, J., Hale, W. W., III, Engels, R. C. M. E., Raaijmakers, Q. A. W., & Meeus, W. H. J.. Stability and change in personality type membership and anxiety in adolescence. *Journal of Adolescence*, (2007). P - 813–834.
47. Allport, G. W. *Personality: A psychological interpretation*. New York: Holt, (1937). P - 27-41.
48. Asendorpf, J. B., Borkenau, P., Ostendorf, F., & van Aken, M. A. G. Carving personality description at its joints: Confirmation of three replicable personality prototypes for both children and adults. *European Journal of Personality*, (2001), P - 169–198.
49. Asendorpf, J. B., & Denissen, J. J. A. Predictive validity of personality types versus personality dimensions from early childhood to adulthood: Implications for the distinction between core and surface traits. *Merrill-Palmer Quarterly*, (2006), P - 486–513.
50. Ashton, M. C., & Lee, K. An investigation of personality types within the HEXACO personality framework. *Journal of Individual Differences*, (2009), P - 181–187.
51. Block, J. *Lives through time*. Berkeley, CA: Bancroft Books. (1971), P - 145-156.

ДОДАТКИ

Методика Дембо - Рубінштейна

1. Здоров'я.

рівень розвитку:

0 - 100

бажаний рівень розвитку:

0 - 100

2. Розумові здібності.

рівень розвитку:

0 - 100

бажаний рівень розвитку:

0 - 100

3. Характер.

рівень розвитку:

0 - 100

бажаний рівень розвитку:

0 - 100

4. Авторитет у однолітків.

рівень розвитку:

0 - 100

бажаний рівень розвитку:

0 - 100

5. Уміння багато робити своїми руками.

рівень розвитку:

0 - 100

бажаний рівень розвитку:

0 - 100

6. Зовнішність.

рівень розвитку:

0 - 100

бажаний рівень розвитку:

0 - 100

7. Впевненість в собі.

рівень розвитку:

0 - 100

бажаний рівень розвитку:

0 - 100

Методика “Схильність до віктимної поведінки” О.О. Андроннікова.

1. Я вважаю, що в моєму житті неприємних подій відбувається більше, ніж у інших.

2. Якщо я потрапляю в неприємне становище, то мені краще за все не чинити опір і тримати язик за зубами.

3. Я охоче записався б добровольцем для участі в будь-яких бойових діях.

4. Я ціную в людях обережність і обачність.

5. Навіть якби за небезпечну роботу добре заплатили, я не взявся б за її виконання.

6. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен відплатити за це.

7. Якби інші люди не заважали мені, я домігся б набагато більшого.

8. У мене ніколи не було неприємностей через поведінку, пов'язану зі статевим життям.

9. Часом мені хочеться ламати речі, бити посуд.

10. У мене бували такі періоди, що тяглися дні, тижні або навіть місяці, коли я не міг ні за що взятися, так як не міг включитися в роботу.

11. Я не завжди говорю правду.

12. У більш ранньому віці мене виганяли зі школи за погану поведінку.

13. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.

14. Часом я так наполягаю на своєму, що оточуючі втрачають терпіння.

15. Інші мені здаються щасливішим за мене.

16. Думаю, що багато людей перебільшують свої нещастя, щоб домогтися співчуття і допомоги.

17. Думаю, мені сподобалася б робота, пов'язана із захистом слабких і знедолених.

18. Мене важко переконати.

19. Мені доводиться так багато піклуватися про близьких людей, що на турботу про себе часу часто не вистачає.

20. Я навряд чи досягну в своєму житті чогось дійсно стоїть.

21. Мені регулярно роблять боляче навколишні мене люди.

22. Я не серджуся, коли наді мною сміються.

23. Я вважаю, що більшість людей здатне збрехати, якщо це в їх інтересах.

24. Я рідко роблю вчинки, про які потім жалкую (більше і частіше, ніж інші).

25. Я дуже рідко сварюся з членами моєї сім'ї.

26. Я не можу відкинути деякі умовності навіть заради отримання задоволення.

27. Більшу частину часу у мене таке відчуття, ніби я зробив щось погане чи зле.

28. Більшу частину часу я відчуваю себе щасливим.

29. Деякі люди так люблять командувати, що мені хочеться все зробити навпаки, навіть якщо я знаю, що вони мають рацію.

30. Якщо хтось порушує правила, я обурююся.

31. Я ніколи не йшов на небезпечну справу заради сильних вражень.

32. Я отримую більше задоволення від гри або скачок, якщо не тримаю парі.

33. У школі мене ніколи не викликали до директора за пустощі.

34. Мої манери за столом в гостях краще, ніж у себе вдома.

35. Я вважаю, що більшість людей заради вигоди швидше надійдуть нечесно, ніж упустять випадок.

36. Моя поведінка в значній мірі визначається правилами і звичками оточуючих мене людей.

37. Я віддаю перевагу рішення конфліктів без застосування сили.

38. Я буваю обурений і роздратований, коли доводиться визнати, що мене вміло провели.

39. Мені байдуже, що про мене говорять інші.

40. Якби в наш час проводилися бої гладіаторів, то я б неодмінно в них участь.

41. Я вмію відмовляти людям, які просять мене про послугу.

42. Мені важко підтримувати розмову з людьми, з якими я тільки що познайомився.

43. Я не можу припинити ситуацію, навіть якщо відчуваю себе ніяково і напружено.

44. Терпіти біль всім на зло буває навіть приємно.

45. Людина повинна мати право випити стільки, скільки захоче.

46. Якщо я в дитинстві недобре поведився, то мене карали.

47. Я міг би виконувати роботу, пов'язану з доглядом за хворими або вмираючими.

48. Я завжди відразу помічаю, якщо ситуація стає небезпечною.

49. Я намітив собі життєву програму, засновану на почутті обов'язку і відповідальності, і намагаюся її виконувати.

50. Іноді я не поступаюся людям не тому, що справа дійсно важливе, а просто з принципу.

51. Вірно твердження, що якщо дітей не бити, то толку з них не вийде.

52. Мої батьки ніколи не карали мене фізично.

53. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться вибрати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.

54. Мене частіше, ніж інших, обзивали в школі.

55. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.

56. Коли я потрапляю в неприємну ситуацію, то сподіваюся тільки на свої сили.

57. Я впевнений, що того, хто здійснює злі вчинки, в майбутньому чекає кара.

58. Я можу спокійно ставитися до людей, вчинки яких я не схвалюю.

59. Я готовий пробачити грубість моєму партнерові, якщо у мене є надія, що це не повториться.

60. Безпечніше нікому не довіряти.

61. Буває, що я проводжу вечір в компанії малознайомих мені людей.

62. Я регулярно потрапляю в неприємні ситуації.

63. Іноді у мене такий настрій, що я готовий першим почати бійку.

64. Я іноді порушую закон або встановлені правила.

65. Я не ризикнув би стрибати з парашутом.

66. Більшості людей не подобається поступатися своїми інтересами заради інших.

67. Я легко втрачаю терпіння.

68. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому проявити себе.

69. Мене дуже важко розсердити.
70. Люди часто розчаровують мене.
71. У мене буває таке відчуття, що труднощів занадто багато і немає сенсу намагатися їх подолати.
72. Мене важко розсердити.
73. Цілком можна обійти закон, якщо ви цим його по суті не порушуєте.
74. Я п'ю алкогольні напої помірно (або зовсім не п'ю).
75. Я часто зустрічав людей, заздрили моїм ідеям тільки тому, що вони прийшли в голову не їм першим.
76. Навіть якщо я злюся, то намагаюся не вдаватися до лайок.
77. Мені більше подобається працювати з керівником, що дає строгі чіткі вказівки, ніж з керівником, що надає велику свободу.
78. Якщо хтось затіває цікаве, нехай і небезпечна справа, я його підтримую.
79. Я рідко даю здачу, коли мене б'ють.
80. Якщо по відношенню до мене хтось чинить несправедливо, то я бажаю йому справжнього покарання.
81. Я вірю, що за зло можна відплатити добром, і дію відповідно до цього.
82. Кожна дитина знає, що добро повинно бути з кулаками.
83. Я вважаю за краще не спілкуватися з однолітками, так як вони ображають мене.
84. Я ніколи не вступаю в вуличний конфлікт, щоб заступитися за того, кого ображають.
85. Шкідливий вплив алкоголю і тютюну на людину сильно перебільшують.
86. Собака, яка не слухається, заслуговує, щоб її вдарили.

“Методика дослідження схильності до відхилення” А.Н. Орел.

1. Я віддаю перевагу одяг неясневих, приглушених тонів.

2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в будь-яких бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає маминим синочком і нічого не може добитися в житті.
6. Я би взявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи надутий.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачність.
11. Тільки слабкі і боягузливі люди виконують усі правила і закони.
12. Я волів би роботу, пов'язану зі змінами та подорожами.
13. Я завжди кажу тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі і впливають на психіку речовини - це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся не вдаватися до лайок.
16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен помститися.
18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки він хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я зазвичай зберігаю спокій.
20. Мені зазвичай ускладнює роботу вимогу зробити її до певного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний сексуальний (статевий) потяг.
23. Я іноді не слухаюсь батьків.
24. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться вибрати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.

25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди купую квитки в громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Чи буває, що мені так і хочеться вилаятися.
34. Мають рацію люди, які в житті йдуть прислів'ї: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапляв у бійку після вживання спиртних напоїв.
36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.
37. Якби в наш час проводилися б бої гладіаторів, то я б обов'язково в них участь.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народився в давні часи, то став би шляхетним розбійником.
42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випив.
44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.
45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.

46. Коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і переживань - це нормально.

47. Іноді я сумую на уроках.

48. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.

49. Якщо людина дратує мене, то готовий висловити йому все, що я про нього думаю.

50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.

51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.

52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.

53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.

54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойну жарт.

55. Я намагаюся уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.

56. Я часто засмучуюсь через дрібниці.

57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.

58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.

59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.

60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.

61. Мене дратує, коли дівчата курять.

62. Мені подобається стан, який наступає, коли в міру і в хорошій компанії вип'єш.

63. Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.

64. Сигарета в скрутну хвилину мене заспокоює.

65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, і іноді заради забави я це роблю.

66. Я зміг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.

67. Задоволення - це головне, до чого варто прагнути в житті.

68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.

69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.

70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.

71. Я можу згадати випадки, коли я був таким злим, що хапав першу-ліпшу під руку річ і ламав її.

72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.

73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.

74. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.

75. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.

76. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.

77. Коли людина в запалі суперечки вдається до «сильних» виразами - це нормально.

78. Я часто не можу стримати свої почуття.

79. Бувало, що я запізнювався на уроки.

80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.

81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.

82. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.

83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.

84. Я часто здійснюю вчинки під впливом миттєвого настрою.

85. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.

86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.

87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.

88. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх обманювали.

89. Іноді я буваю так роздратований, що стукаю по столу кулаком.

90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому проявити себе.

91. Я б спробував яке-небудь притуплювала речовина, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.

92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.

93. Будь-яка бруд мене лякає або викликає сильну огиду.

94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь вдарити.

95. Я вважаю, що люди повинні повністю відмовитися від вживання спиртних напоїв.

96. Я б міг на спір залізти на високу фабричну трубу.

97. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти біль іншим людям.

98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень управляти вертольотом.